

Laudato si'

Encyklika

Úvod

1. „Tobě buď chvála, Pane,“ zpíval svatý František z Assisi. V tomto krásném chvalo zpěvu nám připomínal, že náš společný dům je jako bratr, s nímž sdílíme život, a jako krásná matka, která nás objímá svou náručí: „Ať tě chválí, můj Pane, naše sestra matka země, která nás živí a slouží nám, a rodí rozličné plody s pestrými květy a trávou.“**[1]**

2. Tato sestra protestuje proti zlu, které jí působíme nezodpovědným užitím a zneužíváním dober, která do ní vložil Bůh. Vyrostli jsme s myšlenkou, že jsme jejími majiteli a vládci, oprávněni ji plnit. Násilí, které tkví v lidském srdci, jež bylo zraněno hříchem, se projevuje rovněž v příznacích choroby, kterou vnímáme v půdě, vodě, vzduchu a živých bytostech. Proto patří mezi nejvíce opuštěné a trýzněné chudé naše sužovaná a devastovaná země, která „sténá a spolutrpí“ (*Řím*8,22). Zapomínáme, že i my sami jsme stvořeni z prachu země (srov. *Gen* 2,7). Naše tělo se skládá z prvků této planety, jejíž vzduch nám dává dech a jejíž voda nás oživuje a občerstvuje.

Nic z tohoto světa nám není lhostejné

3. Před více než padesáti lety, kdy se svět potácel nad propastí nukleární krize, svatý papež Jan XXIII. napsal encykliku, v níž se neomezil jenom na odmítnutí války, ale přišel s nabídkou k míru. Svoje poselství *Pacem in terris* adresoval sice celému „katolickému světu“, ale dodal: „jakož i všem lidem dobré vůle“. Nyní vzhledem ke globálnímu zhoršování životního prostředí se chci obrátit ke každému člověku této planety. Svoji exhortaci *Evangelii gaudium* jsem napsal členům církve, abych mobilizoval proces misionářské reformy, kterou je dosud třeba uskutečnit. V této encyklice mám v úmyslu navázat se všemi dialog týkající se našeho společného domu.

4. Osm let po *Pacem in terris* v roce 1971 blahoslavený papež Pavel VI. odkázal na ekologickou problematiku, kterou prezentoval jako krizi, jež je „dramatickým důsledkem“ nekontrolované činnosti člověka. Lidé „neuváženým vykořisťováním přírody riskují, že ji zničí a že se sami stanou obětí tohoto hanobení“.**[2]** Také na půdě FAO mluvil Pavel VI. o možnosti „opravdové ekologické katastrofy způsobené zásahy industriální společnosti“ a zdůraznil „naléhavost a nezbytnost radikální změny chování lidstva“, protože „i ty nejmimořádnější vědecké pokroky, udivující technické vymoženky, podivuhodný ekonomický růst, pokud nejsou vázány k autentickému sociálnímu a morálnímu pokroku, obracejí se nakonec proti člověku“.**[3]**

5. Svatý Jan Pavel II. se tomuto tématu věnoval s rostoucím zájmem. Ve své první encyklice postřehнул, že člověk „jakoby nevnímal žádný jiný význam přírodního prostředí, kromě toho, který slouží bezprostřednímu cíli využití a spotřeby“.**[4]** Potom vyzval ke globální ekologické *konverzi*.**[5]** Avšak zároveň zaznamenal, že je vyvíjeno „mnohem méně úsilí pro zachování *morálních podmínek věrohodné "humánní ekologie"*“.**[6]** Ničení lidského prostředí je velmi závažné nejenom kvůli tomu, že Bůh svěřil svět člověku, nýbrž proto, že samotný lidský život je dar, který má být chráněn před různými formami hanobení. Každá snaha o léčení a vylepšení světa vyžaduje hlubokou změnu „způsobu života, modelů výroby a spotřeby a zkostratělých mocenských struktur, jež dnes ovládají společnost“.**[7]** Autentický lidský rozvoj má mravní charakter a předpokládá naprosté respektování člověka, avšak má věnovat pozornost také přirozenému světu a „doceňovat *přirozenost každé bytosti* a jejich *vzájemné propojení* v uspořádaném systému“.**[8]** Proto se schopnost člověka přetvářet realitu musí rozvíjet na základě prvotního určení, které mu svěřil Bůh.**[9]**

6. Můj předchůdce Benedikt XVI. znovu vyzval „k naléhavému odstranění strukturálních příčin nefunkčnosti světové ekonomiky a k opravě modelů rozvoje, které patrně nejsou schopny zaručit respektování životního prostředí“.**[10]** Připomněl, že svět nemůže být analyzován izolováním jednoho ze svých aspektů, protože „kniha přírody je jedna a nedělitelná“ a zahrnuje životní prostředí, lidský život, sexualitu, rodinu i sociální vztahy. V důsledku toho „zhoršování stavu přírody jde ruku v ruce s kulturou utvářející lidské soužití“.**[11]** Papež Benedikt přišel s návrhem uznat, že životní prostředí je zraněno naším nezodpovědným chováním. I sociální prostředí má svoje zranění. Všechna jsou však způsobena tímtéž zlem, totiž ideou, že neexistují neoddiskutovatelné pravdy, které řídí náš život, a že

lidská svoboda tudíž nemá meze. Zapomíná se, že „člověk není pouze sebeutvářející se svoboda. Člověk netvoří sebe sama. Je duchem a vůlí, avšak rovněž přirozeností.“**[12]** S otcovskou starostlivostí nás vybídnul, abychom uznali, že stvoření je ohrožováno „tam, kde se sami činíme posledními instancemi, kde všechno je pouze naším majetkem a všechno spotřebováváme jenom my sami. Stvoření se začíná horšit tam, kde nad sebou neuznáváme žádnou instanci, ale vidíme jenom sami sebe.“**[13]**

Spojení toutéž starostí

7. Tyto příspěvky papežů shrnují reflexe bezpočtu vědců, filosofů, teologů a sociálních organizací, kteří obohatili myšlení církve v těchto otázkách. Nemůžeme však nevidět, že mimo katolickou církev vyjádřily také jiné církve a církevní společenství – jakož i jiná náboženství – hlubokou starost a rozvinuly hodnotnou reflexi těchto témat, která leží na srdci nám všem. Chtěl bych jako obzvláště významný příklad krátce citovat drahého ekumenického patriarchu Bartoloměje, se kterým sdílím naději v plné církevní společenství.

8. Patriarcha Bartoloměj poukázal zejména na nezbytnost, aby každý litoval svého špatného zacházení s planetou, protože „v míře, v jaké každý z nás působí malé ekologické škody,“ jsme povoláni uznat „svůj malý či velký vliv na zhoršování a poškozování životního prostředí“.**[14]** V tomto bodě se několikrát vyjádřil pevně a podnětně, přičemž vybídnul k uznání hříchů proti stvoření: „Ať již lidé ničí biodiverzitu v Božím stvoření, nebo narušují integritu země a přispívají ke klimatickým změnám, zbavují zemi přirozeného porostu nebo ničí vodnatá území, když lidé znečišťují vody, zemi, vzduch – všechno to jsou hříchy.“**[15]** Protože „zločin proti přírodě je zločinem proti nám samotným a hříchem proti Bohu“.**[16]**

9. Zároveň Bartoloměj obrátil pozornost k etickým a duchovním kořenům problémů životního prostředí, které nás vybízejí hledat řešení nejenom v technice, ale také ve změně člověka, protože jinak budeme čelit jenom příznakům. Navrhnul přejít od konzumu k oběti, od chtivosti ke štědrosti, od plýtvání ke sdílení v určité askezi, která „se učí dávat a nikoli si jen odříkat. Je to způsob, jak mít rád a jak postupně přecházet od toho, co chci já, k tomu, co potřebuje Boží svět. Je to osvobození od strachu, chtivosti a závislosti.“**[17]** My křesťané jsme navíc povoláni „přijímat svět jako svátost společenství, jako způsob sdílení s Bohem a s bližním v globálním měřítku. Podle našeho skromného přesvědčení se božské a lidské setkává v tom nejmenším detailu nesešívané suknice Božího stvoření, ba v tom posledním zrnku prachu naší planety“.**[18]**

Svatý František z Assisi

10. Nechci v této encyklice pokračovat, aniž bych zmínil jeden krásný a podnětný příklad. Zvolil jsem si jeho jméno, jeho vedení a inspiraci ve chvíli zvolení římským biskupem. Věřím, že František je povýtce příkladem péče o to, co je slabé, a také příkladem radostné a autenticky žité integrální ekologie. Je svatým patronem všech, kdo studují a pracují na poli ekologie; oblíbili si jej i mnozí nekřesťané. Projevoval zvláštní pozornost k Božímu stvoření a vůči chudým a opuštěným. Měl rád a byl oblíben pro svoji radost, velkorysou oddanost a svoje všeobjímající srdce. Byl mystikem a poutníkem, který žil v jednoduchosti a obdivuhodné harmonii s Bohem, s druhými, s přírodou a sám se sebou. V něm je patrné, do jaké míry jsou neoddělitelné starost o přírodu, spravedlnost ve vztahu k chudým, nasazení ve společnosti a vnitřní pokoj.

11. Jeho svědectví nám také ukazuje, že integrální ekologie vyžaduje otevřenost kategoriím, které přesahují slovník exaktních věd či biologie a vztahují se k podstatě toho, co je lidské. Tak jako když se zamilujeme do nějaké osoby, pokaždé, když František pohlédl na slunce, měsíc i ty nejdrobnější živočichy, reagoval zpěvem, zapojil do své chvály veškeré stvoření. Navazoval rozhovor s každým tvorem a kázal dokonce květům, „které vybízel, aby chválily a milovaly Hospodina jako bytosti obdařené rozumem.“**[19]** Jeho reakce byla něčím více než intelektuálním oceněním nebo ekonomickým kalkulem, protože pro něho bylo každé stvoření bratrem či sestrou, s nimiž jej pojilo citové pouto. Proto se cítil povolán pečovat o všechno, co existuje. Jeho učedník svatý Bonaventura o něm vyprávěl, že „když nahlížel společný původ všech věcí, cítil se naplněn ještě větší zbožností a nazýval i ta nejmenší stvoření bratrem či sestrou“.**[20]** Tímto přesvědčením nelze pohrdnout jako nějakým iracionálním romantismem, protože ovlivňuje rozhodnutí, jimiž se řídí naše jednání. Pokud přistupujeme k přírodě a prostředí bez této otevřenosti k úžasu a obdivu, pokud nemluvíme o svém vztahu ke světu jazykem bratrství a krásy, zaujímáme postoj vládce, spotřebitele anebo čirého

vykořisťovatele přírodních zdrojů, neschopného klást meze svým bezprostředním zájmům. A naopak, pokud se cítíme vnitřně sjednoceni se vším, co existuje, pak spontánně vyvstává střídmost a starostlivost. Chudoba a odříkavost svatého Františka nebyly pouze vnějším asketismem, nýbrž něčím radikálnějším: odmítnutím dělat z reality pouhý předmět užití a nadvlády.

12. Na druhé straně nám sv. František ve své věrnosti Písmu nabízí, abychom považovali přírodu za krásnou knihu, v níž k nám promlouvá Bůh a předává nám něco ze svojí krásy a dobroty: „Neboť z velikosti a krásy tvorů může být srovnáním poznán původce jejich bytí“ (*Mdr* 13,5) a „jeho věčná moc a jeho božské bytí je možné už od počátku světa poznat světlem rozumu z toho, co stvořil“ (*Řím* 1,20). Proto požadoval, aby se v konventu vždycky část zahrady ponechávala neobdělaná, aby tam mohly růst divoké rostliny, aby ti, kdo je obdivují, mohli pozvedat mysl k Bohu, původci tolikeré krásy. [21] Svět je něčím víc než problémem, který je třeba vyřešit; je radostným tajemstvím, které kontemplujeme s plesáním a chválou.

Moje výzva

13. Naléhavá výzva k ochraně našeho společného domu zahrnuje starost o sjednocení veškeré lidské rodiny při hledání udržitelného a integrálního rozvoje, poněvadž víme, že věci se mohou změnit. Stvořitel nás neopouští, nikdy ve svém plánu lásky nečiní krok zpět, nelituje, že nás stvořil. Lidstvo ještě má schopnost spolupracovat při vytváření svého společného domu. Rád bych vyjádřil uznání, dodal odvalu a poděkoval všem, kdo se v nejrůznějších sektorech lidské aktivity snaží chránit dům, který sdílíme. Zvláštní vděčnost si zasluhují zvláště ti, kdo usilovně bojují za to, aby se vyřešily dramatické důsledky, které zhoršování životního prostředí vyvolává v životech nejhudších lidí tohoto světa. Mladí od nás požadují změnu. Ptají se, jak je možné chtít budovat lepší budoucnost a nemyslet přitom na krizi životního prostředí a utrpení vyloučených.

14. Naléhavě vyzývám k obnovení dialogu o tom, jak vytváříme budoucnost planety. Potřebujeme konfrontaci, do které se zapojíme všichni, protože krize životního prostředí a její lidské kořeny se týkají a dotýkají nás všech. Světové ekologické hnutí již ušlo dlouhou a bohatou cestu a dalo vznik početným občanským sdružením, která přispěla k obecnému povědomí. Mnohé snahy o nalezení konkrétních řešení krize životního prostředí, bohužel, často narážejí nejenom na odpor mocných, ale také na nezáměr jiných. Postoje, které překážejí na cestách k řešením i mezi věřícími, sahají od popírání problému až ke lhovosti, pohodlné rezignaci anebo slepé důvěře v technická řešení. Potřebujeme novou všeobecnou solidaritu. Jak řekli biskupové Jihoafrické republiky, „talenty a zapojení *všech* jsou nezbytné k nápravě škod způsobených lidmi na Božím stvoření“ [22] Všichni můžeme spolupracovat jako nástroje Boží v péči o stvoření, každý podle vlastní kultury a zkušenosti, vlastními iniciativami a schopnostmi.

15. Doufám, že tato encyklika, která se řadí k sociálnímu učení církve, nám pomůže rozpoznat velikost, naléhavost a krásu výzvy, před níž stojíme. Nejprve krátce proberu různé aspekty nynější ekologické krize s cílem shrnout ty nejlepší plody dnes dostupného vědeckého bádání, abychom se jimi nechali hluboce oslovit a položili základ konkrétnosti následného etického a duchovního zaměření. Vycházejí z tohoto panoramatu pojednám o některých argumentech plynoucích z židovsko-křesťanské tradice, aby se naše zasazení za životní prostředí stalo více koherentním. Potom se pokusím dobrat se kořenů nynější situace, abychom pochopili nejenom příznaky, ale i hlubší příčiny. Takto bychom mohli nabídnout ekologii, která bude v různých svých dimenzích zahrnovat specifické místo člověka v tomto světě a jeho vztahy k realitě, která jej obklopuje. Ve světle těchto reflexí bych chtěl načrtnout některé obsírnější linie dialogu a činnosti, které by zapojily každého z nás i mezinárodní politiku. A nakonec, protože jsem přesvědčen, že každá změna potřebuje motivace a výchovu, načrtnu některé linie lidského zrání inspirované pokladem křesťanských duchovních zkušeností.

16. Každá kapitola, třebaže má svoje vlastní téma a specifickou metodologii, přejímá v nové perspektivě důležité otázky probírané v předchozích kapitolách. To se týká zvláště některých nosných témat, která prostupují celou encykliku. Například: niterná spojitost, která existuje mezi chudými a křehkostí planety; přesvědčení, že všechno je ve světě vnitřně spojeno; kritika nového paradigmatu a mocenských forem odvozených z technologie; výzva ke hledání jiných koncepcí ekonomie a pokroku; vlastní hodnota každého stvoření; lidský smysl pro ekologii; nezbytnost upřímných a poctivých debat; závažná odpovědnost mezinárodní i lokální politiky; kultura odpisu a návrh nového životního stylu. Tato témata nebudou nikdy uzavřena nebo opuštěna, nýbrž neustále přejímána a obohacována.

KAPITOLA PRVNÍ: Co se děje našemu domu

17. Teologické či filosofické reflexe o situaci lidstva a světa mohou vypadat jednotvárně a bezobsažně, pokud se nově nekonfrontují v nynějším kontextu s tím, co je pro dějiny lidstva dosud neznámé. Proto navrhuji, abychom se dříve než poznáme způsob, jakým víra podává nové motivace a požadavky tváří v tvář světu, jehož jsme součástí, nejprve krátce zastavili a uvažovali o tom, co se děje našemu společnému domu.

18. Nepřetržitá akcelerace změn lidstva a planety se dnes pojí k intenzifikaci rytmů života a práce, čemuž španělsky někteří říkají „*rapidación*“ (urychlování). Ačkoli je změna součástí dynamiky komplexních systémů, je rychlost, kterou změně ukládá lidská činnost, v rozporu s přirozenou pomalostí biologické evoluce. K tomu přistupuje problém, že cíle této rychlé a nepřetržité změny nejsou nezbytně orientovány k obecnému dobru a lidskému, udržitelnému a integrálnímu rozvoji. Změna je něco žádoucího, ale znepokojuje, vede-li k horšímu světu i kvalitě života velké části lidstva.

19. Po období iracionální důvěry v pokrok a v lidské schopnosti vstupuje část společnosti do uvědomělejší fáze. Lze pozorovat rostoucí vnímavost k životnímu prostředí a k péči o přírodu a uzrává upřímná a bolestná starost ohledně toho, co se děje naší planetě. Vydejme se na cestu, která bude zajisté neúplná a povede skrze otázky, které nás dnes zneklidňují a už je nelze zametat pod koberec. Cílem není sbírat informace nebo sytit zvědavost, nýbrž bolestně si uvědomit, odvážit se proměnit na osobní utrpení to, co se děje ve světě, a tak poznat, jak může přispět každý z nás.

I. Znečištění a klimatické změny

Znečištění, odpady a kultura odpisu

20. Existují formy znečištění, které se lidí dotýkají denně. Vystavení se atmosférickému znečištění má široké spektrum účinků na zdraví, zejména těch nejchudších lidí, a působí miliony předčasných úmrtí. Tak lze onemocnět například v důsledku inhalací vysokého množství kouře z paliv používaných v kuchyni či na topení. K tomu přistupuje znečištění, které postihuje všechny, z dopravních prostředků, průmyslových výparů, odpadu z materiálů, které okselují půdu a vodu, z hnojiv, insekticidů, fungicidů, herbicidů a pesticidů, které jsou všechny toxické. Technologie napojená na finance si nárokuje jediné řešení problémů, ale fakticky není schopna spatřit tajemství rozmanitých vztahů mezi vším, co existuje, a proto nezřídka řeší problém vytvořením dalších problémů.

21. Za úvahu stojí také znečištění způsobené odpady, včetně těch rizikových vyskytujících se v různých prostředích. Produkuje se stovky milionů tun odpadků za rok, z nichž mnohé nejsou biologicky rozložitelné: odpady z domácností a obchodů, demoliční odpad, klinický, elektronický či průmyslový odpad, vysoce toxický a radioaktivní odpad. Zdá se, že země, náš dům, se stále více mění na nezměrné skladiště odpadků. Na mnoha místech planety staří lidé s nostalgií vzpomínají na dřívější krajinu, která je nyní zavalena odpady. Jak průmyslový odpad, tak chemické produkty používané ve městech i na polích, mohou vyvolat efekt bioakumulace v organismech obyvatel sousedících zón, k čemuž dochází i tehdy, je-li výskyt toxických elementů na daném místě nízký. Častokrát jsou přijímána nějaká opatření jedině, když jsou účinky na lidské zdraví nevratné.

22. Tyto problémy jsou vnitřně spojeny s kulturou odpisu, která postihuje jak vyloučené lidi, tak věci, které se rychle mění na odpady. Uvědomme si například, že větší část papíru, který je produkován se vyhazuje a není recyklován. Stěží uznáváme, že fungování přirozených ekosystémů je příkladné: rostliny syntetizují živiny, které sytí býložravce, kteří se pak stávají potravou masožravců. Ti pak dodávají značné množství organického odpadu, který umožňuje vznik nové generaci rostlin. Naopak, průmyslový systém na konci svého produktivního a spotřebního cyklu nerozvinul schopnost absorbovat a znovu použít zmetky a odpady. Nedokázali jsme dosud vytvořit vzorný produktivní cyklus, který zajistí zdroje pro všechny i pro budoucí generace a který bude požadovat maximální omezení neobnovitelných zdrojů, snížení spotřeby, maximalizaci efektivního využití, opětovné užití a recyklaci. Vyrovnání se s touto otázkou by byl způsob, jak odporovat odpisové kultuře, která ohrožuje celou planetu. Zjišťujeme však, že pokroky v tomto směru jsou velmi skrovné.

Klima jako obecné dobro

23. Klima je obecným dobrem všech a pro všechny. Na globální úrovni jde o složitý systém související s mnoha podmínkami podstatnými pro lidský život. Existuje velmi značný vědecký konsensus, který říká, že prožíváme znepokojující oteplování klimatického systému. V posledních desetiletích bylo toto oteplování provázeno stálým zvyšováním hladiny moří a je obtížné neklást je do souvislosti s rostoucím počtem extrémních meteorologických jevů, nehledě na to, že vědecky zjistitelnou příčinu nelze připisovat každému jednotlivému jevu zvlášť. Lidstvo je povoláno uvědomit si nezbytnost změny stylů života, produkce a spotřeby, aby bylo možné potírat toto oteplování nebo přinejmenším lidské příčiny, které jej produkují nebo zesilují. Je pravda, že existují jiné faktory (jako vulkanická činnost, variace oběžných drah a zemské osy, solární cyklus), ale četné vědecké studie ukazují, že větší část globálního oteplování posledních desetiletí je způsobena velkou koncentrací skleníkových plynů (oxid uhličitý, methan, oxid dusný) vznikajících především z lidské činnosti. Jejich koncentrace v atmosféře zabraňuje tomu, aby se teplo ze slunečních paprsků odražených ze země ztratilo v prostoru. Umocňuje to zvláště model rozvoje, založený na intenzivním používání fosilních paliv, která jsou středem světového energetického systému. Vliv měla také rostoucí praxe měnit původní využívání půdy, zvláště odlesňováním pro zemědělské účely.

24. Oteplování má vliv na koloběh uhlíku. Vytváří se bludný kruh, který situaci ještě zhoršuje a ovlivňuje dostupnost přírodních zdrojů jako je pitná voda, energie, a zemědělská produkce v teplých krajích a způsobuje zánik části biodiverzity planety. Tání polárních a vysokohorských ledovců hrozí vysoce rizikovým únikem methanu a rozklad zamrzlé organické hmoty by mohl ještě více zvýšit emisi oxidu uhličitého. Situaci zhoršuje úbytek tropických pralesů, které jinak pomáhají zmírnit klimatickou změnu. Znečištění způsobené oxidem uhličitým zvyšuje kyselost oceánů a narušuje mořský potravní řetězec. Pokud bude nynější tendence pokračovat, mohlo by toto století být svědkem nevídaných klimatických změn a bezprecedentní destrukce ekosystémů, což by mělo vážné důsledky pro nás všechny. Např. zvýšení hladiny moří může vytvořit extrémně závažné situace, vezme-li se do úvahy, že čtvrtina světové populace žije na mořských březích nebo velmi blízko moře a většina velkoměst leží v pobřežních zónách.

25. Klimatické změny jsou globálním problémem, který má vážné ekologické, sociální, ekonomické, distribuční a politické implikace, a představují pro lidstvo jednu z hlavních současných výzev. Nejtěžší dopady pravděpodobně v příštích desetiletích pocítí rozvojové země. Mnozí chudí žijí v místech obzvláště zasažených jevy souvisejícími s oteplováním a prostředky jejich obživy silně závisí na přírodních rezervách takzvaných ekosystémových služeb, jako zemědělství, rybolov a lesní zdroje. Nemají jiné ekonomické možnosti a jiné zdroje, které jim umožní přizpůsobit se klimatickým vlivům nebo čelit katastrofálním situacím, a mají omezený přístup k sociálním službám a sociálnímu zabezpečení. Klimatické změny kupříkladu způsobují migrace živočichů a rostlin, jež se ne vždycky mohou adaptovat. To se dotýká zdrojů produkce těch nejchudších, kteří jsou nuceni rovněž migrovat za velké nejistoty, pokud jde o budoucnost jejich života i jejich dětí. Tragicky se zvyšuje počet migrantů, kteří utíkají před bídou umocněnou zhoršováním životního prostředí, nedostává se jim statusu uprchlíků podle mezinárodních konvencí a nesou tíži vlastního života zbaveného jakýchkoli ochranných norem. Existuje bohužel všeobecná lhostejnost vůči těmto tragédiím, ke kterým doposud dochází v různých částech světa. Chybějící reakce na tato dramata našich bratří a sester je znamením ztráty onoho smyslu pro odpovědnost za naše bližní, na kterém stojí každá civilizovaná společnost.

26. Zdá se, že mnozí z těch, kteří mají více zdrojů a ekonomické či politické moci, se soustřeďují především na zastírání problémů či skrývání jejich příznaků a usilují pouze o omezení některých negativních dopadů klimatických změn. Mnohé příznaky však ukazují, že tyto efekty se mohou stále zhoršovat, pokud budeme pokračovat podle nynějších vzorců produkce a spotřeby. Proto se stal naléhavým a neodkladným rozvoj politiky, která by v příštích letech drasticky snížila emise oxidu uhličitého a ostatních znečišťujících plynů, například nahrazením fosilních paliv a rozvojem zdrojů obnovitelné energie. Ve světě je nepatrný přístup k čistým a obnovitelným energiím. Je zapotřebí rozvinout adekvátní technologie jejich akumulace. Ni méně v některých zemích došlo k pokrokům, které začínají být významné, byť jejich dostupnost nemá zásadní proporce. Došlo také k některých investicím do způsobů produkce a dopravy, které spotřebovávají méně energie a vyžadují menší množství surovin, jakož i do metod stavebnictví či restrukturalizace budov se zlepšenou energetickou účinností. Tyto dobré praktiky však zdaleka nejsou všeobecné.

II. Otázka vody

27. Jiné ukazatele nynější situace souvisejí s vyčerpáním přírodních zdrojů. Dobře víme, že je nemožné udržet nynější stupeň spotřeby rozvinutých zemí a bohatých sektorů společnosti, kde zvyk plýtvat a zahazovat dosáhl nevidaných rozměrů. Byly již překonány maximální meze drancování planety, aniž by byl vyřešen problém chudoby.

28. Pitná a čistá voda je otázkou primární důležitosti, protože je neodmyslitelná pro lidský život a pro udržování pozemských a vodních ekosystémů. Sladkovodní zdroje zásobují zdravotnické, zemědělské a průmyslové sektory. Disponibilita vody byla dlouhou dobu poměrně stálá, ale nyní na mnoha místech poptávka překračuje udržitelnou nabídku, což má vážné krátkodobé i dlouhodobé důsledky. Velká města závislá na důležitých vodních zdrojích trpí obdobími nedostatku a v kritických momentech tyto zdroje nejsou vždycky spravovány adekvátně a nestrane. Chudoba veřejně dostupné vody se vyskytuje zvláště v Africe, kde velké sektory populace nemají přístup k nezávadné pitné vodě nebo trpí suchem, které ztěžuje produkci potravin. V některých zemích jsou regiony mající hojnost vody, zatímco v jiných trpí vážným nedostatkem.

29. Obzvláště vážným problémem je kvalita vody dostupné chudým lidem, což způsobuje denně mnohá úmrtí. Mezi chudými je velký výskyt nemocí pojících se k vodě, včetně těch, které jsou způsobeny mikroorganismy a chemickými látkami. Úplavice a cholera vyvolané neadekvátností hygienických služeb a vodních zdrojů jsou významným faktorem utrpení a dětské úmrtnosti. Podzemní prameny jsou na mnoha místech ohroženy znečištěním způsobeným určitými těžebními, zemědělskými a průmyslovými činnostmi zejména v zemích, kde chybí dostatečná regulace a kontrola. Nemáme na mysli jenom odpadky z továren. Prací a čistící prostředky a chemické produkty, které používá populace na mnoha místech světa, se nadále vylévají do řek, jezer a moří.

30. Zatímco kvalita dostupné vody se stále snižuje, v některých místech se prosazuje tendence privatizovat tento drahocenný zdroj a proměnit jej na zboží podrobené zákonům trhu. Ve skutečnosti je přístup k pitné a nezávadné vodě podstatným, základním a všeobecným lidským právem, protože na něm závisí přežití, a je tedy podmínkou uplatňování ostatních lidských práv. Tento svět má velký sociální dluh vůči chudým, kteří nemají přístup k pitné vodě, čímž je jim upíráno právo na život zakořeněné v jejich nezczizitelné důstojnosti. Tento dluh se částečně splácí většími ekonomickými příspěvky na dodávky čisté vody a na čističky těm nejchudším obyvatelům. Plýtvání vodou se však vyskytuje nejenom v rozvinutých, ale i rozvojových zemích, které mají velké zásoby. Z toho plyne, že problém vody je částečně otázkou výchovy a kultury, protože v kontextu velkých nerovností chybí vědomí závažnosti takového jednání.

31. Větší nedostatek vody v budoucnu způsobí zvýšení nákladů na potraviny a dalších produktů závislých na jejím užívání. Některé studie zaznamenaly riziko pronikavého úbytku vody během několika desetiletí, nebude-li se neprodleně jednat. Ekologické dopady by mohly postihnout miliardy lidí a na druhé straně lze předpokládat, že ovládnutí vody velkými světovými koncerny se transformuje na jeden z hlavních zdrojů konfliktu tohoto století [23].

III. Ztráta biodiverzity

32. Také pozemní zdroje jsou drancovány v důsledku takového pojetí ekonomických, obchodních a produktivních aktivit, které jsou příliš vázány na bezprostřední výsledek. Úbytek pralesů a lesů v sobě zároveň skrývá úbytek určitých druhů, které by mohly v budoucnosti být velice důležitými zdroji nejenom pro výživu, ale také pro zdravotnické a mnohé jiné služby. Různé druhy obsahují geny, které se mohou v budoucnosti stát klíčovým zdrojem odpovědi na lidské potřeby nebo při řešení problémů životního prostředí.

33. Nestačí však myslet na různé druhy jako eventuální využitelné zdroje a zapomínat přitom, že mají hodnotu samy o sobě. Každý rok mizí tisíce rostlinných a živočišných druhů, které už nikdy nepoznáme a naše děti je už neuvidí, protože zmizely navždy. Drtivá většina zanikne z důvodů, které mají co do činění s nějakou lidskou aktivitou. Kvůli nám tisíce druhů nevzdá slávu Bohu svojí existencí, ani nám nebudou moci předat svoje poselství. Na to nemáme právo.

34. Pravděpodobně nás znepokojí, dozvíme-li se, že vymřel nějaký savec či pták, protože jsou více viditelní. Avšak pro dobré fungování ekosystémů jsou nezbytné také houby, chaluhy, červi, drobný hmyz, plazi a bezpočet druhů mikroorganismů. Některé málo početné druhy, které obvykle zůstanou

nepovšimnuty, hrají v určitém místě zásadní a rozhodující roli při ustavení rovnováhy. Je pravda, že člověk musí zasáhnout, když geosystém vstoupí do kritického stavu, ale úroveň lidských zásahů do tak složité reality, jakou je příroda, je dnes taková, že neustálé pohromy způsobované člověkem vyvolávají jeho další zásah, takže se lidská činnost stává všudypřítomnou spolu se všemi riziky, které to obnáší. Vytváří se bludný kruh, ve kterém lidský zásah mající řešit nějakou těžkost častokrát situaci ještě více ztíží. Například mnozí ptáci a hmyz, kteří zanikají v důsledku toxických pesticidů vytvořených technologií, jsou pro samotné zemědělství užiteční, a jejich zmizení se bude muset kompenzovat dalším technologickým zásahem, který pravděpodobně bude mít nové škodlivé účinky. Jsou chvályhodné a často obdivuhodné snahy vědců a techniků, kteří usilují o řešení problémů vytvořených člověkem. Když však pozorujeme svět, vidíme, že tato úroveň lidského zásahu slouží nezdědka finančnímu sektoru a konzumnismu a ve skutečnosti způsobuje, že země, kde žijeme, přichází o bohatství a krásu, stává se omezenější a šedne, zatímco rozvoj technologie a konzumní nabídky rostou neomezeně. Zdá se, že upadáme do iluze, že můžeme nahradit neopakovatelnou a nenapodobitelnou krásu nějakým svým výtvořem.

35. Když se analyzuje ekologický dopad určitých ekonomických iniciativ, obvykle se bere v úvahu účinek na půdu, vodu a vzduch, ale ne vždycky je do toho zahrnuto pozorné studium dopadu na biodiverzitu, jako by zánik některých druhů či skupin živočichů či rostlin byl málo důležitý. Silnice, kultivace, oplocení, vodní plochy a jiné stavby se zmocňují jejich přirozených stanovišť a někdy rozdělují živočišné populace, takže již nemohou migrovat ani se volně pohybovat a některé druhy jsou proto ohroženy zánikem. Existují alternativy, které alespoň zmírňují tyto následky, jako je vytváření biokoridorů, ale tato péče a pozornost se vyskytuje v málo zemích. Jsou-li některé druhy využívány obchodně, ne vždycky se bere zřetel na způsob jejich růstu, aby se předešlo jejich nadměrnému úbytku a následné nerovnováze ekosystému.

36. Péče o ekosystémy vyžaduje pohled přesahující to, co je bezprostřední, protože hledá-li se pouze rychlý a snadný ekonomický profit, nikoho jejich ochrana nezajímá. Avšak cena škod vyvolaných egoistickou nedbalostí je mnohem vyšší než dosažitelný ekonomický zisk. V případě ztráty nebo vážného poškození některých druhů mluvíme o hodnotách, které přesahují jakoukoli kalkulaci. Proto se můžeme stát němými svědky závažných nerovností, když usilujeme o velké zisky, přičemž zaplacení vysokých účtů za poškození životního prostředí přenecháme zbytku nynějšího i budoucího lidstva.

37. Některé země dosáhly pokroku při účinné záchově určitých míst a zón – na zemi i v moři – kde je zakázán jakýkoli lidský zásah, který by modifikoval jejich fyziognomii nebo měnil jejich původní konstituci. V péči o biodiverzitu odborníci zdůrazňují nezbytnost věnovat zvláštní péči zónám, které jsou nejbohatší na různé, ohrožené, vzácné a méně chráněné druhy. Jsou místa, která vyžadují zvláštní péči vzhledem k mimořádné důležitosti světového ekosystému anebo jsou velkými rezervoáry vody a zajišťují tak jiné formy života.

38. Připomeňme například ony plíce planety překypující biodiverzitou, jakými jsou Amazonie, povodí Konga či jiné vodní rezervoáry a ledovce. Je dobře znám význam těchto míst pro celek planety a pro budoucnost lidstva. Ekosystémy tropických pralesů mají velmi složitou biodiverzitu, kterou je takřka nemožné kompletně poznat, ale jsou-li tyto pralesy zničeny požárem anebo vymýceny za účelem obdělávání, zmizí v několika letech bezpočet druhů anebo se tyto oblasti změní ve vyprahlé pouště. Hovor o těchto místech vyžaduje delikátnost a vyváženost, protože nelze přehlížet enormní mezinárodní ekonomické zájmy, které pod záminkou péče o ně mohou ohrožovat národní svrchovanost. Skutečně existují „návrhy internacionalizovat Amazonii, které však slouží pouze ekonomickým zájmům nadnárodních společností“.[24] Je chvályhodné nasazení mezinárodních organizací a občanských sdružení, které dělají osvětu mezi obyvatelstvem a kriticky spolupracují i za použití legitimních nátlakových mechanismů, aby každá vláda plnila svoji vlastní a nezastupitelnou povinnost chránit životní prostředí a přírodní zdroje vlastní země, aniž by se prodávala dvojakým zájmům, ať už místním či mezinárodním.

39. Ani nahrazení divoké flóry vysazováním lesů, které jsou všeobecně monokulturní, většinou není podrobeno náležité analýze. Ve skutečnosti totiž může těžce postihnout biodiverzitu, která není zvyklá na nově zaváděné druhy. I vlhké zóny, které jsou přetvářeny na zemědělskou půdu, ztrácejí množství biodiverzity, kterou hostily. V některých pobřežních zónách dochází ke znepokojujícímu úbytku ekosystémů tvořených kořenovíky.

40. Oceány obsahují nejenom větší část vod planety, ale také nezměrnou část rozmanitých živočichů, z nichž mnozí jsou nám dosud neznámí a jsou z různých příčin ohroženi. Na druhé straně život v řekách, jezerech, mořích a oceánech žije velkou část světové populace a je postižen nekontrolovaným přemísťováním rybí fauny, což vyvolává drastický úbytek některých druhů. Nadále se rozvíjí selektivní způsoby rybolovu, který velkou část ulovených druhů skartuje. Zvláště ohroženy jsou mořské organismy, které nejsou brány v potaz, totiž určité formy *planktonu*. Ty představují velmi důležitou složku mořského potravinového řetězce a na nich koneckonců závisí druhy, které se užívají pro lidskou výživu.

41. Vstoupíme-li do tropických a subtropických moří, najdeme korálové útesy, které odpovídají velkým pralesům na pevnině, protože hostí přibližně miliony druhů, včetně ryb, krabů, měkkýšů, hub a řas. Mnohé korálové útesy světa jsou dnes sterilní nebo jsou v úpadku: „Kdo proměnil podivuhodný mořský svět v podvodní hřbitovy zbavené života a barev?“ [25] Tento úkaz je do velké míry způsoben znečištěním, které vchází do moře jako výsledek odlesňování, zemědělských monokultur, průmyslového odpadu a destruktivních metod rybolovu, zvláště takových, které užívají kyanid nebo dynamit. Způsobuje to také zvýšená teplota oceánů. To všechno nám pomáhá pochopit, že jakékoli působení na přírodu může mít konsekvence, které na první pohled nevidíme, a že využívání zdrojů se v určitých případech děje za cenu degradace, která zasahuje také dno oceánů.

42. Je nezbytné mnohem více investovat do výzkumu, abychom lépe pochopili chování ekosystémů, a náležitě analyzovat různé proměnné činitele dopadu všech zásadních modifikací životního prostředí. Poněvadž jsou všichni tvorové mezi sebou spojeni, musí být hodnota každého z nich citlivě a s obdivem uznávána, a my všichni, stvořené bytosti, se navzájem potřebujeme. Každé teritorium má odpovědnost za péči o tuto rodinu, a proto by mělo pořádit přesný inventář druhů, které v něm žijí, a rozvíjet programy a strategie ochrany se zvláštní pozorností k zanikajícím druhům.

IV. Zhoršení kvality lidského života a sociální degradace

43. Uvědomíme-li si skutečnost, že také lidská bytost má právo žít a být šťastná, a kromě toho má zvláštní důstojnost, nemůžeme odhlížet od účinků zhoršování životního prostředí, nynějšího modelu rozvoje a odpisové kultury na život lidí.

44. Dnes se setkáváme například s neúměrným a neuspořádaným růstem mnoha měst, která se ze zdravotního hlediska stala neobyvatelnými, nejenom znečištěním způsobeným toxickými emisemi, ale také městským chaosem, dopravními problémy a vizuálním a akustickým znečištěním. Mnohá města jsou obrovské neefektivní struktury, které spotřebovávají nadměrně množství vody a energie. Jsou čtvrti, které byly sice vybudovány nedávno, ale jsou zahlcené a neuspořádané a postrádají dostatečné prostory zeleně. Není vhodné, aby obyvatelé této planety žili stále více ponořeni do cementu, asfaltu, skla a kovů, zbaveni fyzického kontaktu s přírodou.

45. Privatizace prostorů v některých venkovských i městských místech ztížila přístup občanů do obzvláště krásných oblastí; jinde vznikly rezidenční „ekologické“ čtvrti, které jsou k dispozici jen málokomu a které jsou spravovány tak, aby tam jiní nepřicházeli rušit umělý klid. Často najdeme krásné město plné kultivované zeleně v některých „bezpečných“ oblastech, ale nikoli v těch méně viditelných, kde žijí ti, které společnost skartovala.

46. Sociální složky globální změny zahrnují zaměstnanecké účinky technologických inovací, sociální exkluzi, nerovnost v dostupnosti a spotřebě energie a dalších službách, sociální fragmentaci, růst násilí a vznik nových forem sociální agresivity, obchod s narkotiky a stoupající spotřebu drog mezi těmi nejmladšími, ztrátu identity. To jsou znamení, která mimo jiné ukazují, jak růst posledních dvou století nevedl ve všech aspektech k pravému integrálnímu pokroku, ani ke zlepšení kvality života. Některá z těchto znamení jsou zároveň příznaky opravdové sociální degradace, tichého rozpadu integrujících a spojujících sociálních svazků.

47. K tomu přistupuje dynamika médií a digitálního světa, který, stane-li se všudypřítomný, nepodporuje rozvoj schopnosti moudře žít, hloubavě přemýšlet a velkodušně milovat. Velkým mudrcům minulosti by v tomto kontextu hrozilo, že spatří svoji moudrost, jak se dusí uprostřed rozvratného hluku informací. Vyžaduje to od nás snahu, aby tyto prostředky přispívaly k novému kulturnímu vývoji lidstva, a nikoli k úbytku jeho nejhlubšího bohatství. Pravou moudrost, plod reflexe,

dialogu a velkodušného setkání mezi lidmi, nelze dosáhnout pouhou akumulací dat, která zahlcují a matou na způsob mentálního znečištění. Reálné vztahy s druhými a všechno, co s sebou přináší, zároveň tíhnou k tomu, aby se nahradily typem komunikace zprostředkované internetem. To umožňuje selekci či eliminaci vztahů podle naší libovůle, čímž nezdědka vzniká nový typ umělých emocí, které se váží spíše k přístrojům a obrazovkám než k lidem a k přírodě. Nynější prostředky umožňují, abychom vzájemně komunikovali, sdíleli poznatky i pocity. Nicméně, někdy nám také brání navázat přímý kontakt s úzkostí, chvěním a radostí druhého a se složitostí jeho osobní zkušenosti. Proto by neměla udivovat skutečnost, že dotěrnou nabídku těchto produktů provází hluboké a melancholické neuspokojení v meziosobních vztazích či škodlivá osamělost.

V. Planetární nerovnost

48. Lidské prostředí a životní prostředí přírody upadají společně a nebudeme moci náležitě čelit jejich zhoršování, pokud nebudeme věnovat pozornost příčinám, které souvisejí s lidským a sociálním úpadkem. Zhoršování životního prostředí i společnosti vskutku postihuje zejména ty nejslabší na této planetě: „jak obecná zkušenost řádného života, tak vědecké bádání dokazují, že nejzávažnější účinky každého narušení životního prostředí dopadají na ty nejchudší lidi.“ [26] Například vyčerpání rezerv rybí fauny penalizuje zvláště ty, kteří žijí z rybářské profese a nemají ji čím nahradit, znečištění vody zasahuje zvláště ty nejchudší, kteří nemají možnost kupovat si balenou vodu, a zvýšení hladiny moře postihuje hlavně chudou pobřežní populaci, která se nemá kam odstěhovat. Dopad nynějších nerovností se projevuje také předčasnou úmrtí mnoha chudých lidí v konfliktech způsobených chybějícími zdroji a mnoha jinými problémy, jimž není dán dostatek prostoru ve světové agendě. [27]

49. Chtěl bych poznamenat, že často chybí jasné vědomí problémů, kterými jsou postiženi obzvláště ti vyloučení. Oni tvoří většinu planety, jsou to miliardy lidí. Dnes jsou zmiňováni v mezinárodních politických a ekonomických debatách, ale přesto se zdá, že jejich problémy jsou považovány za jakýsi přívěsek, který se přidává téměř povinně či okrajově, pokud nejsou rovnou chápány jako pouhá kolaterální škoda. Ve chvíli konkrétní realizace zůstávají opakovaně na posledním místě. Je to způsobeno jednak tím, že mnozí profesionálové, komentátoři, sdělovací prostředky a mocenská ústředí bydlí daleko od nich v izolovaných městských zónách bez přímého kontaktu s jejich problémy. Ve svém životě a myšlení vycházejí z pohodlí takového rozvoje a kvality života, které jsou nedostupné většině světové populace. Tento nedostatek fyzického kontaktu a setkání je někdy podporován fragmentací našich měst, vede k umrtvování svědomí a k ignorování části reality v dílčích analýzách. Někdy se snoubí s tzv. „zelenou“ rétorikou. Dnes však nemůžeme neuznat, že *opravdu ekologický přístup se stále více stává přístupem sociálním*, který musí integrovat spravedlnost v diskusích o životním prostředí, aby se naslouchalo *volání země i volání chudých*.

50. Namísto řešení problémů chudých lidí a přemýšlení o odlišném světě někteří navrhuji redukci porodnosti. Nechybí mezinárodní nátlak na rozvojové země podmiňující ekonomickou pomoc politikou „reprodukčního zdraví“. Avšak, „je-li pravda, že nerovná distribuce populace a dostupných zdrojů je překážkou rozvoje a udržitelného užívání životního prostředí, je třeba uznat, že demografický růst je plně kompatibilní s integrálním a solidárním rozvojem.“ [28] Obviňovat demografický růst a nikoli extrémní a selektivní konzumismus některých, je způsob, který problémy neřeší. Chce se tím legitimizovat nynější distribuční model, ve kterém si menšina přisuzuje právo spotřeby v míře, kterou by nebylo možno generalizovat, protože by planeta nemohla pojmout odpadky z této spotřeby. Kromě toho víme, že se vyplývá přibližně třetina vyprodukovaných potravin a „potraviny, které zahazujeme jako bychom kradli ze stolu těch, co jsou chudí.“ [29] V každém případě je jisté, že je třeba věnovat pozornost nerovnováze v územním rozložení populace na rovině národní i globální, protože růst spotřeby by vedl ke složitým regionálním situacím v důsledku kombinace problémů spojených se znečišťováním prostředí, dopravou, likvidací odpadků, ztrátou zdrojů a kvalitou života.

51. Nerovnost nepostihuje pouze jednotlivce, ale celé země, a nutí přemýšlet o etice mezinárodních vztahů. Existuje totiž skutečný „ekologický dluh“ především mezi Severem a Jihem, související s obchodní nerovnováhou, jež má důsledky pro životní prostředí, jakož i s neúměrným využíváním přírodních zdrojů, kterého se historicky dopouštějí určité země. Export určitých surovin k uspokojení trhů na průmyslovém Severu způsobil místní škody jako je znečištění rtutí při těžbě zlata a oxidem siřičitým při těžbě mědi. Zvláště je třeba počítat s užíváním ekologického prostoru celé planety při ukládání plynného odpadu, který se akumuloval během dvou století a vytvořil situaci, která nyní postihuje všechny země světa. Oteplování způsobené enormní spotřebou některých bohatých zemí se odráží na těch nejchudších místech světa, zvláště v Africe, kde má zvyšování teploty spojené se suchem

katastrofální účinky na úrodu. K tomu přistupují škody způsobené tuhým i kapalným toxickým odpadem, který se vyváží do rozvojových zemí, a kontaminující aktivitou podniků, které dělají v méně rozvinutých zemích to, co nemohou dělat v zemích, kde shromažďují svůj kapitál: „Zjišťujeme, že podniky, které často pracují tímto způsobem, jsou nadnárodní korporace, které dělají to, co jim není dovoleno v rozvinutých zemích či takzvaném prvním světě. Všeobecně platí, že když pak ukončí svoji činnost a odjedou, zanechávají obrovské škody na lidském zdraví a na životním prostředí, jakými jsou nezaměstnanost, vesnice bez života, vyčerpání přirozených rezerv, vymýcené pralesy, ochuzení místní zemědělské a živočišné výroby, jámy, devastovaná údolí, znečištěné řeky a jen málo sociálních děl, která po jejich odchodu nelze udržet.“ [30]

52. Zahraniční dluh chudých zemí se proměnil na nástroj kontroly, ale totéž se neděje s ekologickým dluhem. Lid rozvojových zemí, ve kterých se nacházejí nejvýznamnější rezervy biosféry, nadále různými způsoby živí rozvoj nejbohatších zemí za cenu svojí přítomnosti i budoucnosti. Země chudých lidí na Jihu je bohatá a málo znečištěná, ale možnost vlastnictví majetku a zdrojů je jim odpírána strukturálně zvráceným systémem obchodních vztahů a vlastnictví. Je nezbytné, aby rozvinuté země přispěly k řešení tohoto dluhu značným omezením spotřeby neobnovitelné energie a poskytnutím zdrojů nejpotřebnějším zemím na podporu politiky a programů udržitelného rozvoje. Nejchudší regiony a země mají méně možností osvojit si nové modely redukce vlivů na životní prostředí, protože nejsou připraveny rozvinout potřebné procesy a nemohou hradit jejich náklady. Proto je třeba zachovat jasné vědomí toho, že v klimatických změnách existuje *diferencovaná odpovědnost* a, jak řekli biskupové USA, je vhodné zaměřit se „na potřeby chudých, slabých a zranitelných zvláště v diskusi, kde dominují zájmy těch nejmocnějších“ [31] Je třeba posílit vědomí, že jsme jedna lidská rodina. Neexistují politické či sociální hranice a bariéry, které nám dovolují se izolovat, a proto také neexistuje prostor pro globalizaci lhostejnosti.

VI. Slabé reakce

53. Tyto situace u sestry země vyvolávají sténání, které spolu se steny opuštěných tohoto světa od nás s nářkem požadují změnu kurzu. Nikdy jsme s naším společným domem nenakládali tak špatně a neuráželi jej tak jako během posledních dvou století. Jsme však povoláni stát se nástroji Boha Otce, aby naše planeta byla tím, o čem On snil, když ji stvořil, a aby odpověděla na jeho plán pokoje, krásy a plnosti. Problémem je, že dosud nedisponujeme kulturou nezbytnou k vyrovnání se s touto krizí a je zapotřebí vytvořit *leadership*, který ukáže cestu ve snaze odpovědět na potřeby nynějších generací zahrnutím všech, aniž by byly ohroženy budoucí generace. Je nevyhnutelné vytvořit normativní systém, který obsáhne nedotknutelné meze a zajistí ochranu ekosystémů, dříve nežli nové formy moci poplatné technicko-ekonomickému paradigmatu zničí nejenom politiku, ale také svobodu a spravedlnost.

54. Za zmínku stojí slabost mezinárodní politické reakce. Podrobení politiky technologii a finančnictví se ukazuje v selhání světových summitů o životním prostředí. Existuje příliš mnoho partikulárních zájmů a ekonomický zájem velmi snadno převládne nad obecným dobrem a manipuluje informace, aby nebyly zmařeny jeho plány. V této linii požaduje *Dokument z Aparecidy*, aby „v zásadách do přírodních zdrojů nepřevažovaly zájmy ekonomických skupin, které iracionálně ničí zdroje života.“ [32] Spojenectví ekonomie a technologie staví stranou všechno, co není součástí jejich bezprostředních zájmů. Tak se lze dočkat pouze povrchních deklarací, osamocených filantropických činů a snah ukázat citlivost k životnímu prostředí. Ve skutečnosti však jakýkoli pokus sociálních organizací o modifikaci věcí bude viděn jako nesnáz vyvolaná romantickými snílky anebo překážka, které je třeba se vyhnout.

55. Některé země mohou pohnáním činit významné pokroky, rozvíjet účinnější kontrolu a upřímně bojovat proti korupci. Ekologická vnímavost zesílila, třebaže nedokáže změnit škodlivé návyky konzumu, které zdá se nejsou na ústupu, nýbrž šíří se a rozvíjejí. Děje se tak, jak ukazuje jednoduchý příklad, narůstajícím a intenzivnějším užíváním klimatizace. Trhy, které usilují o bezprostřední zisk poptávku ještě stimulují. Kdyby někdo sledoval planetární společnost z vnějšku, žasnul by nad podobným jednáním, které nezřídka vypadá sebevražedně.

56. Ekonomické mocnosti mezitím pokračují v ospravedlňování nynějšího světového systému, kde převažují spekulace a snaha o finanční zisk, a jsou nakloněny ignorovat každý kontext a dopad na lidskou důstojnost a životní prostředí. Ukazuje se tak, že zhoršování životního prostředí a lidský a etický úpadek spolu vnitřně souvisejí. Mnozí říknou, že si nejsou vědomi toho, že se dopouštějí

memorálních činů, protože neustálá roztěkanost nám odnímá odvahu všimnout si reality ohraničeného a konečného světa. Proto je dnes „cokoli křehkého – jako například životní prostředí – bezbranné vůči zájmům zbožštěného trhu transformovaným na absolutní zákon“. [33]

57. Lze předpokládat, že vyčerpání některých zdrojů povede ke vzniku scénáře rozněčujícího nové války zastírané ušlechtilými nároky. Válka způsobuje vždycky vážné škody životnímu prostředí a kulturnímu bohatství národů a rizika jsou enormní, pomyslíme-li na nukleární energii a biologické zbraně. Vskutku, „i přes mezinárodní smlouvy zakazující chemickou, bakteriologickou a biologickou válku nadále v laboratořích pokračuje výzkum rozvoje nových útočných zbraní, schopných narušit přirozenou rovnováhu“. [34] Od politiky se žádá, aby pozorněji předjímal a odstraňovala příčiny, které by mohly vést k novým konfliktům. Avšak moc spojená s financemi nejvíce odporuje takovéto snaze a politickým návrhům často chybí širší rozhled. Proč dnes udržovat moc, která bude připomínána pro svoji neschopnost zasáhnout, když to bylo naléhavé a nezbytné?

58. V některých zemích existují pozitivní příklady zlepšování životního prostředí, jako ozdravení některých řek, které byly znečištěny po celá desetiletí, obnova původních lesů, zkrášlení krajiny ozdravnými zásahy do životního prostředí, stavební projekty velké estetické hodnoty, pokroky v produkci čisté energie a zlepšení veřejné dopravy. Tato díla neřeší globální problémy, ale potvrzují, že člověk je dosud schopen zasahovat kladně. Byl stvořen k lásce a uprostřed svých omezení nevyhnutelně klíčí skutky velkodušnosti, solidarity a péče.

59. Zároveň sílí jakási plytká či zdánlivá ekologie, která upevňuje otupělost a lehkomyšlnou nezodpovědnost. Podobně jako je tomu nezdávka v dobách hlubokých krizí vyžadujících odvážná rozhodnutí, jsme pokoušeni myslet si, že to, co se děje, není jisté. Díváme-li se povrchně a přehlízíme některá viditelná znamení znečištění a úpadku, zdá se, že to není tak vážné a že planeta by mohla zůstat dlouhou dobu v nynějším stavu. Tento únikový postoj nám slouží k zachování stylu našeho života, naší produkce a spotřeby. Takto se zařizuje člověk, který žije svoje sebedestruktivní neřesti ve snaze je nevidět, bojovat za jejich neuznání, odkládat zásadní rozhodnutí a dělat jakoby nic.

VII. Různost názorů

60. Uznejme nakonec, že vznikly různé pohledy a myšlenkové směry, pokud jde o tuto situaci a její možná řešení. Na jednom konci někteří za každou cenu hájí mýtus pokroku a tvrdí, že ekologické problémy se vyřeší jednoduše novými technickými aplikacemi bez etického uvažování a zásadních změn. Na druhém konci jsou jiní, kteří mají za to, že lidský druh může být jakýmkoli svým zásahem pouze hrozbou a poškozují světový ekosystém, takže je třeba jeho výskyt na planetě redukovat a bránit mu v jakémkoli zasahování. Mezi těmito extrémami by reflexe měla rozpoznat možné budoucí scénáře, protože neexistuje jediné řešení. Dalo by to prostor různým návrhům, které by spolu mohly diskutovat o integrálních odpovědích.

61. K mnoha konkrétním otázkám nemá církev důvod vyjadřovat se definitivně a chápe, že musí naslouchat a podporovat poctivou debatu mezi vědci v úctě k různosti názorů. Stačí však pohlédnout upřímně na realitu, abychom zjistili, že náš společný dům velice chátrá. Naděje nás vybízí, abychom uznávali, že vždycky existuje východisko, vždycky můžeme změnit kurz a vždycky můžeme pro řešení problémů něco udělat. Zdá se však, že se objevují příznaky určitého zlomu kvůli velké rychlosti změn i úpadku, projevujícího se v regionálních přírodních katastrofách a sociálních či finančních krizích, poněvadž problémy světa nelze analyzovat ani vysvětlovat izolovaně. Jsou regiony, které jsou již obzvláště ohroženy a bez ohledu na katastrofické předpovědi je jisté, že aktuální světový systém je neudržitelný z různých hledisek, protože jsme přestali přemýšlet o účelech lidského jednání: „Rozhlédneme-li se po regionech naší planety, zjistíme, že lidstvo zklamalo božská očekávání“. [35]

KAPITOLA DRUHÁ: Evangelium stvoření

62. Proč do tohoto dokumentu určeného všem lidem dobré vůle zařazovat kapitolu vztahující se k přesvědčení víry? Jsem si vědom, že na poli politiky a myšlení někteří rozhodněji odmítají ideu Stvořitele anebo ji považují za bezvýznamnou do té míry, že vykazují do oblasti iracionality veškeré bohatství, které mohou náboženství nabídnout integrální ekologii a plnému rozvoji lidského rodu. Jindy se zase předpokládá, že představují určitou subkulturu, kterou je zkrátka třeba tolerovat. Věda a

náboženství však poskytují odlišné pohledy na realitu a mohou spolu vést intenzivní a pro obě strany produktivní dialog.

I. Světlo, které nabízí víra

63. Uvědomíme-li si složitost ekologické krize a jejích rozmanitých příčin, musíme uznat, že řešení nemohou vzejít z jediného způsobu interpretace a transformace reality. Je nezbytné také uznat odlišná kulturní bohatství národů, umění a poezii, vnitřní život a spiritualitu. Pokud má opravdu vzniknout ekologie, která nám umožní napravit všechno, co jsme zničili, pak nesmí být přehlíženo žádné vědecké odvětví, žádná forma moudrosti, ani ta náboženská včetně jejího vlastního jazyka. Katolická církev je navíc otevřena dialogu s filosofickým myšlením, což jí umožňuje vytvářet různé syntézy víry a rozumu. Pokud jde o sociální otázky, totéž lze konstatovat v rámci vývoje sociálního učení církve, které je povoláno neustále se obohacovat novými výzvami.

64. Na druhé straně, i když je tato encyklika otevřena dialogu se všemi ve snaze společně hledat cesty osvobození, chci hned od počátku ukázat, jak přesvědčení víry nabízejí křesťanům a částečně také jiným věřícím vznešené motivace k péči o přírodu a ty nejkřehčí bratry a sestry. Pokud samotný fakt lidství podněcuje lidi k tomu, aby se chopili péče o životní prostředí, jehož jsou součástí, pak „křesťané si obzvláště uvědomují, že jejich úkoly v rámci stvoření, jejich povinnosti k přírodě a Stvořiteli jsou součástí jejich víry.“^[36] Proto je dobře pro lidstvo a pro svět, že my věřící rozpoznáváme lépe ekologické závazky, které plynou z našich přesvědčení.

II. Moudrost biblických příběhů

65. Aniz bychom zde předkládali celou teologii stvoření, ptejme se, co nám říkají velké biblické příběhy o vztahu člověka a světa. V prvním vyprávění o stvořitelském díle v knize Geneze Boží plán zahrnuje stvoření lidstva. Po stvoření muže a ženy se tam praví, že „Bůh viděl všechno, co udělal, a hle – bylo to *velmi dobré*“ (Gn 1,31). Bible učí, že každá lidská bytost je stvořena z lásky, je učiněna k obrazu a podobě Boha (srov. Gn 1,26). Toto tvrzení nám ukazuje nezměrnou důstojnost každého člověka, který „není jen něco, nýbrž někdo. Je schopen se poznávat, být svým pánem, svobodně se dávat a vstupovat do společenství s jinými osobami.“^[37] Svatý Jan Pavel připomněl, že zcela zvláštní láska, kterou Stvořitel chová ke každému člověku, „uděluje mu nekonečnou důstojnost“.^[38] Ti kdo se zastávají důstojnosti člověka, mohou najít nejhlubší důvody svého úsilí v křesťanské víře. Jak podivuhodnou jistotou je vědět, že život každého člověka se neztrácí v zoufalém chaosu, ve světě ovládaném čirou náhodou či nesmyslně se opakujícími cykly! Stvořitel může říci každému z nás: „Dříve než jsem tě utvořil v lůně, znal jsem tě“ (Jer 1,5). Byli jsme počati v srdci Boha a tudíž „každý z nás je plodem Boží myšlenky. Každý z nás je chtěn, každý je milován, každý je nutný.“^[39]

66. Texty o stvoření v knize Geneze podávají symbolickým a narativním jazykem hluboké učení o bytí člověka a jeho dějinné realitě. Z těchto příběhů plyne, že lidská existence se zakládá na třech těsně souvisejících a základních vztazích: k Bohu, k bližnímu a k zemi. Podle Bible byly tyto tři vitální vztahy zlomeny nejenom zvnějšku, ale také v našem nitru. Tímto zlomem je hřích. Harmonie mezi Stvořitelem, lidstvem a celým stvořením byla zničena, protože se nám zachtělo stanout na místě Božím a odmítli jsme se považovat za omezená stvoření. To znetvořilo také povahu příkazu podmanit si zemi (srov. Gn 1,28), obdělávat ji a střežit (srov. Gn 2,15). Výsledkem bylo, že původně harmonický vztah člověka k přírodě se přetvořil na konflikt (srov. Gn 3,17-19). Proto je důležité, že harmonie, kterou svatý František z Assisi prožíval se všemi tvory, byla interpretována jako uzdravení onoho zlomu. Svatý Bonaventura říká, že skrze všeobecné smíření se všemi tvory byl František do určité míry vrácen do stavu původní nevinnosti.^[40] Daleko od tohoto vzoru se dnes projevuje hřích v plné svojí destruktivní moci ve válkách, v různých formách násilí a špatném zacházení, opouštěním těch, kdo jsou nejméně křehcí, a v útocích proti přírodě.

67. Nejsme Bůh. Země nás předchází a byla nám dána. To nám umožňuje odpovědět na obvinění, které bývá vznášeno proti židovsko-křesťanskému myšlení. Tvrdí, že příběh Geneze, který vybízí k podmanění země (srov. Gn 1,28), prý favorizuje neurvalé vykořisťování přírody, protože podává obraz člověka jakožto panovníka a ničitele. To není správná interpretace Bible, jak ji chápe církev. Ačkoli je pravdou, že křesťané občas interpretovali Písmo nesprávně, dnes je třeba důrazně odmítnout úsudek, podle něhož z toho, že jsme stvořeni k Božímu obrazu, a z příkazu podmanit si zemi, lze odvozovat absolutní vládu nad ostatním tvorstvem. Je důležité číst biblické texty v jejich kontextu a se správnou

hermeneutikou a pamatovat, že nás vybízí „obdělávat a střežit“ zahradu světa (srov. *Gn 2,15*). „Obdělávat“ znamená orat či pracovat na půdě, „střežit“ znamená chránit, opatrovat, hájit, zachovávat, bdít. Implikuje to vztah odpovědné vzájemnosti mezi člověkem a přírodou. Každá komunita může brát z dober země to, co potřebuje k vlastnímu přežití, ale má také povinnost chránit ji a zaručovat kontinuitu její plodnosti pro budoucí generace. Země v posledku „náleží Hospodinu“ (*Žl 24,1*), Jemu patří „země i vše, co je na ní“ (*Dt 10,14*). Proto Bůh neguje každý nárok absolutního vlastnictví: „Země se nesmí prodávat natrvalo, neboť patří mně. Vy jste pro mne jen cizinci a přistěhovalci.“ (*Lv 25,23*).

68. Tato odpovědnost k zemi, která náleží Bohu, v sobě zahrnuje, že člověk obdařený inteligencí bude respektovat zákony přírody a delikátní rovnováhu mezi bytostmi tohoto světa, „neboť on rozkázal, a byly stvořeny! Umístil je na věčné časy, vydal zákon, který nepomine“ (*Žl 148,5b-6*). Z toho vyplývá skutečnost, že biblické zákonodárství předkládá člověku různé normy nejenom ve vztahu k jiným lidem, ale také ve vztahu k ostatním živým bytostem: „Nebudeš jen přihlížet, když na cestě padne osel tvého bratra nebo jeho býk. Narazíš-li na své cestě na ptačí hnízdo s holátkou či vejci, na kterémkoli stromě nebo na zemi, a matka bude pečovat o holátko či vejce, nezmocníš se matky spolu s mláděty“ (*Dt 22,4.6*). V tomto smyslu není odpočinek sedmého dne žádán jenom po člověku, ale také „aby si odpočinul tvůj býk i tvůj osel“ (*Ex 23,12*). Tak si uvědomujeme, že Bible nezavdává podnět k despotickému antropocentrismu nestarajícím se o jiná stvoření.

69. Můžeme zodpovědně užívat věci a jsme povoláni uznat, že ostatní živé bytosti mají hodnotu před Bohem, „chválí ho a velebí ho už jen tím, že existují,“[\[41\]](#) neboť Pán se těší ze svého díla (srov. *Žl 104,31*). Právě pro svoji jedinečnou důstojnost a proto, že je obdařen inteligencí, je člověk povolán respektovat stvoření s jeho vnitřními zákony, poněvadž „Pán moudře založil zemi“ (*Př3,19*). Dnes církev nemluví zjednodušujícím způsobem o naprosté podrobenosti ostatních tvorů člověku jako by neměli hodnotu sami osobě a my jimi mohli disponovat podle svého zálibení. Němečtí biskupové tak vysvětlili, že v souvislosti s jinými tvory „by bylo možné mluvit o prioritě jejich *bytí* před jejich užitečností.“[\[42\]](#) *Katechismus* poukazuje na zvrácený antropocentrismus velice zpříma a důrazně: „Každý tvor je svým vlastním způsobem dobrý a dokonalý... Různí tvorové, které Bůh chtěl v jejich vlastním bytí, jsou každý svým způsobem odleskem nekonečné Boží moudrosti a dobroty. Proto každý člověk, aby se vyhnul nezřízenému užívání věcí, které pohrdá Stvořitelem a přináší zhoubné následky lidem i jejich prostředí, má respektovat dobrotu, jež je každému stvoření vlastní.“[\[43\]](#)

70. V příběhu o Kainovi a Ábelovi vidíme, že žárlivost přiměla Kaina dopustit se krajní nespravedlnosti proti svému bratru. To způsobilo zlom ve vztahu mezi Kainem a Bohem a mezi Kainem a zemí, ze které byl vyhoštěn. Tento přechod zachycuje dramatický rozhovor mezi Bohem a Kainem. Bůh se ptá: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ Kain říká, že neví a Bůh naléhá: „Cos to udělal? Hlas krve tvého bratra volá ke mně ze země. Proto buď proklet, (vyhnán) z úrodné země“ (*Gn 4,9-11*). Zanedbání závazku kultivovat a uchovávat správný vztah k bližnímu, o něhož jsem povinen pečovat a kterého mám chránit, ničí můj vnitřní vztah k sobě samému, k druhým, k Bohu i k zemi. Když jsou všechny tyto vztahy opomíjeny, když na zemi už nepřebývá spravedlnost - praví nám Bible - je v ohrožení veškerý život. Tomu nás učí příběh o Noem, když Bůh hrozí, že vyhladí lidstvo pro jeho trvalou neschopnost žít na výši požadavků spravedlnosti a pokoje: „Rozhodl jsem se skoncovat se vším živým, neboť země je plná bezpráví, které lidé páchají“ (*Gn 6,13*). Již v těchto starobylých příbězích oplývajících hlubokou symbolikou bylo obsaženo přesvědčení, které vnímáme dnes, že totiž všechno je ve vztahu a že autentická péče o náš vlastní život a naše vztahy k přírodě jsou neoddělitelné od bratrství, spravedlnosti a věrnosti ve vztahu k druhým.

71. I když „bylo na zemi mnoho lidské špatnosti“ (*Gn 6,5*), a Bůh „litoval, že udělal lidi na zemi“ (*Gn 6,6*), přesto se prostřednictvím Noeho, který si uchoval bezúhonnost a spravedlnost, rozhodl otevřít cestu spásy. Dal tak lidstvu možnost nového začátku. Stačí jediný dobrý člověk, aby byla naděje! Biblická tradice jasně stanoví, že tato rehabilitace s sebou nese znovuodhalení a respektování rytmů vepsaných do přírody rukou Stvořitele. Je to vidět například na zákonu o *Šabat*. Sedmého dne Bůh přestal s veškerou prací, kterou vykonal. Bůh nařídil Izraeli, aby každého sedmého dne v týdnu slavil jako den odpočinku, *Šabat* (srov. *Gn 2,2-3; Ex 16,23; 20,10*). Na druhé straně byl pro Izrael a jeho zemi stanoven každých sedm let také sabatický rok (srov. *Lv 25,1-4*), během něhož byl uložen úplný odpočinek zemi, neselo se a sklízela se jen úroda nutná k přežití a k nabídce pohostinství (srov. *Lv 25,4-6*). Nakonec po uplynutí sedmi sedmiletí, tedy po čtyřiceti devíti letech bylo slaveno jubileum, rok všeobecného odpuštění a byla vyhlášena „v zemi svoboda všem jejím obyvatelům“ (*Lv 25,10*). Rozvoj tohoto zákonodárství měl za cíl zajistit rovnováhu a rovnost ve vztazích člověka k

druhým lidem a k zemi, kde žil a pracoval. Současně to však bylo uznání skutečnosti, že dar země a jejích plodů patří všemu lidu. Ti kdo obdělávali a opatrovali toto území, měli se s jeho plody dělit zvláště s chudými, vdovami, sirotky a cizinci: „Až budete ve své zemi sklízet obilí, nesmíš vyžnout své pole až k samému okraji a paběrkovat zbytky po žni. Ani svou vinici nesmíš sklidit dočista a zbytky hroznů své vinice nesmíš paběrkovat. Necháš je pro chudého a pro cizince“ (Lv 19,9-10).

72. Žalmy často vybízí člověka, aby chválil Boha Stvořitele, který „rozprostřel na vodách zemi, jeho milosrdenství trvá navěky“ (Žl 136,6). Vybízí však ke chvále také ostatní tvory: „Chvalte ho, slunce a měsíce, chvalte ho, všechny zářící hvězdy! Chvalte ho nebesa nebes a vody, které jsou nad nebesy! Ať chválí Hospodinovo jméno, neboť on rozkázal, a byly stvořeny!“ (Žl 148,3-5). Existujeme nejenom z moci Boží, ale před Ním a s Ním. Proto se Mu klaníme.

73. Spisy proroků zvou ke znovunalezení síly v obtížných chvílích rozjímáním o Boží moci, která stvořila veškerenstvo. Nekonečná moc Boží nás nepřivádí k útěku před Jeho otcovskou něhou, protože v Ném se snoubí cit i síla. Vskutku, každá zdravá spiritualita s sebou zároveň nese přijímání božské lásky a důvěrné klanění se Pánu pro jeho nekonečnou moc. V Bibli je Bůh, který osvobozuje a zachraňuje, Tím, který stvořil veškerenstvo, a tyto dva způsoby jednání jsou niterně a nerozlučně spojeny: „Ach, Pane, Hospodine, hle, svou velikou mocí a vztaženou paží jsi udělal nebe a zemi. Tobě není nic nemožné!... Vyvedl jsi svůj izraelský lid z egyptské země znameními a zázraky“ (Jer 32,17,21). „Věčný Bůh je Hospodin, který stvořil končiny země; nezemdlí a neunaví se, nelze vystihnout jeho moudrost. Znavenému dává sílu, bezmocnému rozmnožuje zdatnost“ (Iz 40,28b-29).

74. Zkušenost babylonského otroctví způsobila duchovní krizi, která vedla k prohloubení víry v Boha jasným vyjádřením Jeho stvořitelské všemohoucnosti povzbuzující lid k opětovnému nalezení naděje uprostřed neštěstí. Po mnoha staletích ve chvíli další zkoušky a dalšího pronásledování, když se římská říše snažila zavést absolutní nadvládu, věřící znovu nacházeli útěchu a naději umocněním důvěry ve všemohoucího Boha a zpívali: „Veliké a podivuhodné skutky, Pane, Bože vševládny! Spravedlivé a spolehlivé jsou tvé cesty!“ (Zj 15,3). Když Bůh mohl stvořit svět z ničeho, může také do tohoto světa zasáhnout a přemoci každou formu zla. Nespravedlnost tedy není nepřemožitelná.

75. Nemůžeme zastávat spiritualitu, která opomíjí všemohoucího Boha Stvořitele. Tak bychom se nakonec klaněli světským mocnostem anebo se stavěli na místo Pánovo až k nárokování si bezmezného pošlapávání reality, kterou stvořil. Ten nejlepší způsob, jak uvést člověka na jeho místo a odstranit jeho nárok být absolutním vládcem země, je v návratu k upřednostnění postavy Otce, Stvořitele a jediného vládce světa, protože jinak bude člověk vždycky tíhnout k tomu, že bude ukládat realitě svoje zákony a svoje zájmy.

III. Tajemství veškerenstva

76. Říci v židovsko-křesťanské tradici „stvoření“, je více než říci příroda, protože se to týká Božího plánu lásky, kde má každý tvor svoji hodnotu a svůj smysl. Příroda je často pojímána jako systém, který se analyzuje, chápe a řídí. Avšak stvoření může být chápáno pouze jako dar, který vychází z otevřené ruky Otce všech, jako realita osvícená láskou, která nás svolává ke všeobecnému společenství.

77. „Jeho slovem vznikla nebesa“ (Žl 33,6). Tím je nám ukázáno, že svět pochází z rozhodnutí, nikoli z chaosu či náhody, a to jej činí ještě vznešenějším. Je tu svobodná volba vyjádřená stvořitelským slovem. Vesmír nevznikl jako výsledek svévolné všemohoucnosti, jako důkaz síly nebo touhy po sebepotvrzení. Základním důvodem veškerého stvoření je Boží láska: „Vždyť ty miluješ všechno, co je, a nic si neošklivíš z toho, cos udělal, neboť kdybys něco nenáviděl, nestvořil bys to“ (Mdr 11,28). Takto je každý tvor objektem něhy Otce, který mu přiděluje místo ve světě. Dokonce prchavý život té nejvíce bezvýznamné bytosti je objektem Jeho lásky; i několik sekund její existence zahrnuje svým citem. Svätý Basil Veliký říkával, že Stvořitel je také „nespočetná dobrota“ [44] a Dante Alighieri mluvil o „lásce, z níž pohyb slunce má i všechny hvězdy“ [45] Proto se od stvořených věcí stoupá „až k Jeho milujícímu milosrdenství“ [46]

78. Židovsko-křesťanské myšlení zároveň demytizovalo přírodu. Aniž by ji přestalo obdivovat pro její krásu a nezměrnost, nepřikládalo jí už božský charakter. Tím je opět zdůrazněn náš závazek vůči ní. Nelze se vracet k přírodě na úkor svobody a odpovědnosti člověka, který je součástí světa a má za úkol pěstovat vlastní schopnosti, aby je chránil a rozvíjel jeho možnosti. Pokud uznáme hodnotu a křehkost

přírody a současně schopnosti, které nám daroval Stvořitel, umožní nám to dnes učinit konec modernímu mýtu neomezeného materiálního pokroku. Křehký svět spolu s člověkem, kterého Bůh pověřil péčí o svět, interpeluje naši inteligenci, abychom poznali jak jej orientovat a kultivovat a jak omezovat svoji moc.

79. V tomto světě složeném z otevřených systémů, které spolu vzájemně komunikují, můžeme objevit nespočetné formy vztahů a participací. To nás vede také k myšlence na celek, který je otevřený Boží transcenci, v jejímž rámci se rozvíjí. Víra nám umožňuje interpretovat tajemný smysl a krásu toho, co se děje. Lidská svoboda může poskytnout svůj inteligentní přínos k pozitivní evoluci, ale může také zasadit další škody, nové příčiny utrpení a momenty skutečné regrese. To dává prostor nadšeným a dramatickým lidským dějinám schopným přeměnit se v rozkvět osvobození, růstu, spásy a lásky anebo v úpadek a vzájemné ničení. Proto se církev snaží nejenom upozorňovat na povinnost péče o přírodu, ale zároveň „má hájit člověka především proti sebezničení.“ [47]

80. Navzdory tomu Bůh, který chce jednat spolu s námi a opírat se o naši spolupráci, je s to učinit ze zla, které způsobujeme, něco dobrého, protože „Duch svatý má nekonečnou invenci, která je vlastní božské mysli a která dovede rozplést zauzlené lidské záležitosti, i ty nejkomplicovanější a neproniknutelné.“ [48] Bůh chtěl určitým způsobem omezit sám sebe, když stvořil svět, který potřebuje rozvoj, a kde mnohé věci, které považujeme za zlo, hrozby či zdroje utrpení, jsou ve skutečnosti porodní bolesti, které podněcují ke spolupráci se Stvořitelem. [49] On je nejnítřejší přítomen v každé věci, aniž by podmiňoval autonomii svého stvoření, což také umožňuje oprávněnou autonomii pozemských skutečností. [50] Tato božská přítomnost, která zajišťuje trvání a rozvoj každého bytí, „je pokračováním stvořitelské činnosti“. [51] Boží Duch naplnil svět potencialitou, která umožňuje, aby z lůna samotných věcí vždycky vzešlo něco nového: „Příroda není ničím jiným než uměleckým záměrem, zejména božským, vepsaného do věcí, které tak směřují k určitému cíli. Jako by mistr stavitel lodí umožňoval dřevu samému pohybovat se, aby dostalo podobu lodě.“ [52]

81. Lidské bytí, třebaže zahrnuje také evoluční procesy, obsahuje novost, která není plně vysvětlitelná evolucí jiných otevřených systémů. Každý z nás disponuje osobní totožností schopnou vstoupit do dialogu s ostatními a s Bohem. Schopnost reflexe, usuzování, tvořivost, interpretace, umělecká tvorba a další originální schopnosti ukazují jedinečnost, která transcenduje fyzickou a biologickou oblast. Kvalitativní novost, kterou v sobě zahrnuje vznik osobního bytí uvnitř materiálního světa, předpokládá bezprostřední Boží čin, jedinečné povolání k životu a vztahu jistého „Ty“ k jinému „ty“. Na základě biblických textů považujeme člověka za subjekt, který nemůže být nikdy redukován na kategorii objektu.

82. Bylo by však také chybou myslet si, že další živé bytosti musejí být považovány za pouhé objekty podrobené svévolnému panství člověka. Je-li příroda chápána jako pouhý předmět zisku a zájmu, má to závažné následky také pro společnost. Pojetí, které posiluje svévoli silnějšího, přispělo k nezměrným nerovnostem, nespravedlnostem a násilnostem vůči většině lidstva, protože zdroje se stávají vlastnictvím toho, kdo přijde první, nebo toho, kdo je mocnější, a vítěz bere všechno. Ideál harmonie, spravedlnosti, bratrství a pokoje, který nabízí Ježíš, je opakem takového vzoru. On sám jej ve vztahu k mocným svojí doby vyjádřil takto: „Panovníci tvrdě vládnou nad národy a velmoži jim dávají cítit svou moc. Mezi vámi však tomu tak nebude. Ale kdo by chtěl být mezi vámi veliký, ať je vašim služebníkem“ (Mt 20,25-26).

83. Cílem cesty veškerenstva je plnost Boží, které již dosáhl zmrtvýchvstalý Kristus, osa všeobecného zrání. [53] Takto přidáváme další argument k odmítnutí jakékoli despoticke a nezodpovědné vlády člověka nad ostatním stvořením. Konečným účelem ostatních tvorů nejsme my. Všichni jdou naopak s námi a skrze nás ke společnému cíli, kterým je Bůh, v transcendentní plnosti, kde vzkrísšený Kristus objímá a osvěcuje všechno. Člověk obdařený inteligencí a láskou je přitahován Kristovou plností, je povolán přivést všechno tvorstvo k jeho Stvořiteli.

IV. Poselství každého tvora v harmonii veškerého stvoření

84. Důraz na to, že člověk je obrazem Božím, by neměl odvádět mysl od toho, že každý tvor má funkci a žádný není zbytečný. Veškerý hmotný svět je jazykem Boží lásky, bezmezná Boží sympatie k nám. Zem, voda, hory – všechno je Božím pohlazením. Dějiny vlastního přátelství s Bohem se vždycky rozvíjejí v určitém zeměpisném prostoru, který se stává velice osobním znamením, a každý z nás chová

v paměti místa, jejichž připomínka mu velice prospívá. Kdo vyrostl mezi horami anebo kdo jako dítě sedával u potoka, z něhož pil, anebo kdo si hrál na náměstí ve své čtvrti, se při návratu do oněch míst cítí povolován k obnově vlastní identity.

85. Bůh napsal nádhernou knihu, „jejíž stránky jsou tvořeny množstvím tvorů, kteří jsou ve světě.“ [54] Biskupové Kanady vyjádřili dobře, že žádný tvor nezůstává stát mimo tento božský projev: „Od těch nejširších panoramat až k nejnepatrnějším formám života, je příroda stálým zdrojem úžasu a úcty. A je také neustálým zjevením božského.“ [55] Japonští biskupové řekli něco velice sugestivního: „Vnímat každého tvora, který zpívá hymnus svojí existence, znamená žít s radostí, v Boží lásce a naději.“ [56] Nazírat stvoření umožňuje objevit v čemkoli nějaké poučení, které nám chce sdělit Bůh, protože „rozjímat o stvoření znamená pro věřícího naslouchat poselství, slyšet paradoxní a mlčenlivý hlas.“ [57] Můžeme říci, že „vedle zjevení ve vlastním smyslu slova, jak je obsahuje Písmo svaté, je tudíž božským projevem také východ slunce i stmívání.“ [58] Věnuje-li člověk pozornost tomuto projevu, naučí se poznávat sám sebe ve vztahu k ostatnímu tvorstvu: „Vyjádřením světa se vyjadřují a zkoumám svoji posvátnost dešifrováním posvátnosti světa.“ [59]

86. Celek veškerenstva a jeho rozmanité vztahy lépe ukazují nevyčerpatelné bohatství Boha. Svatý Tomáš Akvinský moudře zdůraznil, že mnohost a různost pocházejí „z úmyslu prvního hybatele“, který chtěl, aby „to co každé věci chybí k tomu, aby mohla reprezentovat božskou dobrotu, doplňovaly ostatní věci.“ [60] protože jeho dobrota „nemůže být náležitě reprezentována jediným tvorem.“ [61] Proto potřebujeme chápat rozmanitost věcí v množství jejich vztahů. [62] Důležitost a smysl jakéhokoli tvora lze tedy chápat lépe, pokud je nazírán v celkovém plánu Božím. To učí *Katechismus*: „Vzájemná závislost tvorů je Boží záměr. Slunce a měsíc, cedr i malý květ, orel i vrabec: pohled na jejich nesčetné rozmanitosti a nerovnosti nám říká, že žádný tvor si sám nestačí, že tvorové existují jen ve vzájemné závislosti, aby se navzájem doplňovali a sloužili jeden druhému.“ [63]

87. Uvědoměním si odlesku Boha ve všem, co existuje, zakouší srdce touhu klanět se Pánu za všechno tvorstvo a spolu s ním, jak to ukazuje nádherný chvalozpěv svatého Františka z Assisi:

„Ať tě chválí, můj Pane, všechno, co jsi stvořil,
zvláště pak bratr slunce,
neboť on je den a dává nám světlo,
je krásný a září velkým leskem,
vždyť je, Nejvyšší, tvým obrazem.
Ať tě chválí, můj Pane, sestra luna a hvězdy,
stvořils je na nebi jasné, vzácné a pěkné.
Ať tě chválí, můj Pane, bratr vítr
a vzduch i oblaka, jasná obloha i každé počasí,
kterým živíš své tvory.
Ať tě chválí, můj Pane, sestra voda,
která je velmi užitečná, pokorná, vzácná a čistá.
Ať tě chválí, můj Pane, bratr oheň, kterým osvětluješ noc
a on je pěkný, příjemný, mocný a silný.“ [64]

88. Biskupové Brazílie vyzdvihli, že celá příroda, kromě toho, že manifestuje Boha, je místem Jeho přítomnosti. V každém stvoření přebývá Jeho oživující Duch, který nás volá ke vztahu s Ním. [65] Objev této přítomnosti v nás stimuluje rozvoj „ekologických ctností.“ [66] Když o tom mluvíme, nezapomínejme, že existuje také nekonečná vzdálenost a že věci tohoto světa nemají plnost Boží. Jinak bychom tvorům neprokázali dobro, protože bychom jim nepřiznali jejich vlastní a autentické místo a žádali bychom od nich něco, co nám ve své nepatrnosti nemohou dát.

V. Univerzální společenství

89. Tvory tohoto světa nelze považovat za nějaké jmění bez vlastníka: „je to tvé, Pane, který miluješ život“ (*Mdr* 11,26). To vede k přesvědčení, že nás, všechny bytosti světa stvořené stejným Otcem, pojí neviditelné svazky, a tvoříme svého druhu univerzální rodinu, vznešené společenství, které nás nabádá k posvátné, milující a pokorné úctě. Chci připomenout, že „Bůh nás propojil s okolním světem tak těsně, že pustošení půdy představuje jistý druh onemocnění týkající se každého a vyhubení nějakého živočišného druhu můžeme chápat jako zmrzačení.“ [67]

90. To neznamená klást všechny živé bytosti na stejnou rovinu a odejmout člověku onu osobitou hodnotu, která v sobě zároveň zahrnuje hrozivou odpovědnost. A nezahrnuje ani zbožštění země, kterým bychom přišli o povolání spolupracovat s ní a chránit její křehkost. Takováto pojetí by ve snaze utéci od reality, která nás interpeluje, vytvářela novou nerovnováhu.^[68] Někdy lze postřehnout určitou obsesi upírat člověku jakoukoli výjimečnost a bojovat za jiné druhy, aniž bychom bránili rovnou důstojnost všech lidí. Je zajisté třeba se znepokojovat tím, že s jinými živými bytostmi je nakládáno nezodpovědně, ale měly by nás rozhořčovat především enormní nerovnosti, které existují mezi námi, protože stále tolerujeme, že někteří přisuzují větší důstojnost sobě než druhým. Nevšímáme si, že někteří se řítí do ponižující bídy bez reálných možností na zlepšení, zatímco druzí nevědí, co dělat s majetkem, který vlastní, samolibě vystavují na odív svoji domnělou nadřazenost a nechávají za sebou takové množství odpadků, že kdyby to dělali všichni, zničilo by to planetu. Nadále fakticky připouštíme, že někteří se cítí více lidmi než druzí, jako by se narodili s většími právy.

91. Nemůže být autentický pocit vnitřního spojení s ostatními bytostmi přírody, pokud v srdci zároveň chybí něha, soucit a starost o druhé lidi. Je zřejmé, že není koherentní ten, kdo bojuje proti obchodu se zvířaty, kterým hrozí vyhynutí, ale zůstává lhostejným vůči obchodování s lidmi, nestará o chudé anebo je rozhodnut zničit druhého člověka, který mu není vhod. Nikoli náhodou svatý František ve chvalozpěvu stvoření, jímž chválí Boha, dodává: „Ať tě chválí, můj Pane, ti, kdo odpouštějí pro tvou lásku.“ Všechno je propojeno. Proto je žádoucí starat se o životní prostředí a zároveň mít upřímně rád lidi a neustále se zasazovat o řešení problémů ve společnosti. **92.** Je-li srdce opravdu otevřené všeobecnému společenství, nic a nikdo není vyloučen z takového bratrství. Je také pravdou, že lhostejnost či krutost k ostatním tvorům tohoto světa se nakonec určitým způsobem vždycky přenesou na chování k ostatním lidem. Srdce je jedno jediné a tatáž ubohost, která vede ke špatnému nakládání se zvířetem, se zanedlouho projeví ve vztahu k jiným lidem. Každé špatné zacházení s jinými tvory „odporuje lidské důstojnosti“.^[69] Nemůžeme se považovat za doopravdy milující lidi, pokud vylučujeme ze svých zájmů část reality: „Pokoj, spravedlnost a ochrana stvoření jsou tři vzájemně spojené otázky, které nelze oddělit a jednat o nich odděleně, aniž bychom znovu upadli do redukcionismu.“^[70] Všechno je ve vztahu, a my, všichni lidé, jsme sjednoceni jako bratři a sestry na podivuhodné cestě, spojení láskou, kterou chová Bůh ke každému svému tvorů a která něžným citem pojí také nás k bratru slunci, sestře luně, sestře řece a matce zemi.

VI. Společné určení dober

93. Věřící a nevěřící se dnes shodují v tom, že země je společným dědictvím, jehož plody mají sloužit všem. Pro věřící se to stává otázkou věrnosti Stvořiteli, protože Bůh stvořil svět pro všechny. V důsledku toho každý ekologický přístup musí zahrnovat sociální perspektivu, která bere na zřetel základní práva těch nejvíce znevýhodněných. Princip podřazenosti soukromého vlastnictví všeobecné destinaci dober a všeobecné právo na jejich užívání je „zlaté pravidlo“ sociálního jednání a „první zásadou celého společensko-mravního řádu.“^[71] Křesťanská tradice nikdy neuznávala právo na soukromé vlastnictví za absolutní či nedotknutelné a zdůrazňovala sociální funkci jakékoli formy soukromého vlastnictví. Svatý Jan Pavel II. toto učení připomínal velmi důrazně, když řekl, že „Bůh daroval zemi celému lidskému pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, *aniž by někoho vylučoval nebo zvýhodňoval*“.^[72] To jsou pregnantní a silná slova. Povšiml si, že „model rozvoje, který by nerespektoval a nepodporoval lidská práva, osobní a společenská, hospodářská a politická, včetně práv národů, by nebyl důstojný člověka.“^[73] Velice jasně vysvětlil, že „církve sice brání legitimní právo na soukromé vlastnictví, ale s nemenší jasností také učí, že každé soukromé vlastnictví je vždycky obtíženo sociální hypotékou, protože dobra mají všeobecnou destinaci, kterou jim určil Bůh.“^[74] Proto tvrdí, že „neodpovídá Božímu plánu spravovat tento dar způsobem, kterým z něho mají užitek jenom málokteří.“^[75] To vážně zpochybňuje nespravedlivé návyky části lidstva.^[76]

94. Bohatý a chudý mají rovná práva, protože „oba je učinil Pán“ (*Př 22,2*), „stvořil malého i velkého“ (*Mdr 6,7*) a „dává vycházet svému slunci pro zlé i pro dobré“ (*Mt 5,45*). To má praktické důsledky, které vypočítávají biskupové Paraguaye: „Každý rolník má přirozené právo vlastnit přiměřený pozemek půdy, kde by mohl postavit svůj dům, pracovat pro obživu rodiny a mít zabezpečenou vlastní existenci. Toto právo musí být zaručeno, aby jeho uplatňování nebylo iluzorní, nýbrž reálné. Znamená to, že kromě vlastnictví, musí mít rolník k dispozici prostředky technické formace, půjčky, pojištění a přístup na trh.“^[77]

95. Životní prostředí je kolektivní dobro, poklad celého lidstva a odpovědnost všech. Kdo vlastní jeho část, pak jenom ku prospěchu všech. Pokud tak nejednáme, zatěžujeme svědomí popíráním existence

druhých. Proto si biskupové Nového Zélandu položili otázku, co znamená přikázání „nezabiješ“, když „dvacet procent světové populace spotřebovává zdroje v takové míře, že okrádá chudé národy i budoucí generace o to, co potřebují k přežití.“^[78]

VII. Ježíšův pohled

96. Ježíš si přisvojuje biblickou víru v Boha stvořitele a zdůrazňuje zásadní danost: Bůh je Otec (srov. *Mt 11,25*). Dialogem se svými učedníky Ježíš povzbuzoval k rozpoznání otcovského vztahu, který má Bůh ke svým tvorům a dojemným způsobem jim kladl na srdce, že každý z nich je v Jeho očích důležitý: „Copak se neprodává pět vrabců za dva halíře? A ani jediný z nich není u Boha zapomenut“ (*Lk 12,6*). „Podívejte se na ptáky: Nesejí ani nežnou ani neshromažďují do stodol, a váš nebeský Otec je živí“ (*Mt 6,26*).

97. Pán mohl vybízet druhé, aby byli pozorní ke kráse, jež je ve světě, protože On sám byl v nepřetržitém kontaktu s přírodou a věnoval jí pozornost naplněnou sympatiemi a úžasem. Když procházel končinami své země, zastavoval se, aby nazíral krásu, kterou zasel jeho Otec, a vybízel učedníky, aby ve věcech postřehovali božské poselství: „Zvedněte oči a podívejte se na pole: jsou už bílá ke žnám“ (*Jan 4,35*). „Nebeské království je jako hořčičné zrno, které člověk vzal a zasel na svém poli. Je sice menší než všechna semena, ale když vyrostе, je větší než ostatní zahradní rostliny a stane se z něho keř, takže přilétají ptáci a hnízdí v jeho větvích“ (*Mt 13,31-32*).

98. Ježíš žil v plné harmonii se stvořením a ostatní se tomu divili: „Kdo to jenom je, že ho poslouchá i vichřice a moře?“ (*Mt 8,27*). Nepůsobil jako nějaký asketa odtržený od světa nebo nepřítel příjemnosti života. Sám o sobě říkal: „Přišel Syn člověka, jí a pije, a říkají: »Je to žrout a pijan.«“ (*Mt 11,19*). Byl dalek filosofii, které pohrdaly tělem, hmotou a realitou tohoto světa. Tyto nezdravé dualismy však měly v průběhu dějin značný vliv na některé křesťanské myslitele a deformovaly evangelium. Ježíš pracoval svými rukama a byl v denním kontaktu s materií stvořenou Bohem, aby jí dal formu svojí řemeslnou dovedností. Stojí za zmínku, že tomuto nasazení věnoval větší část svého života, v jednoduché existenci, která nevzbuzovala žádný podiv: „Copak to není tesař, syn Mariin?“ (*Mk 6,3*). Tak posvětil práci a udělil jí zvláštní hodnotu pro naše zrání. Svätý Jan Pavel II. učil, že „když člověk snáší námahu práce v jednotě s Kristem, který byl pro nás ukřižován, spolupracuje jistým způsobem s Božím Synem na vykoupení lidstva“.^[79]

99. Podle křesťanského chápání reality prochází úděl celého stvoření tajemstvím Krista: „Všecko je stvořeno skrze něho a pro něho“ (*Kol 1,16*).^[80] Prolog Janova evangelia (1,1-18) podává stvořitelenskou činnost Krista jakožto božského Slova (*Logos*). Tento prolog však zaskakuje svým tvrzením, že toto Slovo se „stalo tělem“ (*Jan 1,14*). Jedna Osoba z Trojice vstoupila do stvořeného kosmu a sdílela jeho úděl až na kříž. Od počátku světa, ale především počínaje vtělením, působí Kristovo tajemství v celku přirozené reality, aniž by tím narušovalo její autonomii.

100. Nový zákon k nám promlouvá nejenom o pozemském Ježíši a jeho tak konkrétním a milujícím vztahu se světem. Ukazuje Jej také vzkříšeného a oslaveného, přítomného v celém stvoření svojí všeobecnou vládou: „Bůh totiž rozhodl, aby se v něm usídlila veškerá plnost dokonalosti a že skrze něho usmíří se sebou všecko tvorstvo jak na nebi, tak na zemi tím, že jeho krví prolitou na kříži zjedná pokoj“ (*Kol 1,19-20*). To nás přivádí ke konci časů, až Syn odevzdá všechno Otci, takže bude „Bůh všechno ve všem“ (*1 Kor 15,28*). Takto se tvorstvo tohoto světa již nejeví jako pouhá přirozená realita, protože Vzkříšený ji tajemně obestírá a orientuje k údělu plnosti. Samy polní květy i ptáci, jež s úžasem nazíral svými lidskýma očima, jsou teď naplněni Jeho zářivou přítomností.

^[1] Chvalozpěv stvoření. Františkánské prameny, 263.

^[2] Pavel VI., *Octogesima adveniens*, 21.

^[3] Pavel VI., *Promluva k 25. výročí FAO*, 16. listopadu 1970.

- [4] Jan Pavel II., *Redemptor hominis*, 15.
- [5] Jan Pavel II., *Katecheze ze 17. ledna 2001*.
- [6] Jan Pavel II., *Centesimus annus*, 38.
- [7] *Ibid.*, 58.
- [8] Jan Pavel II., *Sollicitudo rei socialis*, 34.
- [9] Jan Pavel II., *Centesimus annus*, 37.
- [10] Benedikt XVI., *Promluva k diplomatickému sboru*, 8. ledna 2007.
- [11] *Caritas in veritate*, 51.
- [12] Benedikt XVI., *Promluva ve Spolkovém sněmu*, Berlín 22. září 2011.
- [13] Benedikt XVI., *Promluva ke kněžím diecéze Bolzano-Bressanone*, 6. srpna 2008.
- [14] *Poselství k Dni modliteb za ochranu stvoření*, 1. září 2012.
- [15] *Promluva ve Svaté Barbaře*, Kalifornie 8. listopadu 1997.
- [16] *Ibid.*
- [17] Bartoloměj, *Konference v klášteře Utstein*, Norsko 23. června 2003.
- [18] *Promluva Global Responsibility and Ecological Sustainability: Closing Remarks*, Istanbul 20. června 2012.
- [19] Tomáš z Celana, *První životopis svatého Františka*, XXIX, 81.
- [20] *Legenda Maior*, VIII. 6.
- [21] Srov. Tomáš z Celana, *Druhý životopis svatého Františka*, CXXIV, 165.
- [22] Biskupská konference Jihoafrické republiky, *Pastoral Statement on the Environmental Crisis*, 5. září 1999.
- [23] Srov. František, *Pozdrav personálu FAO*, 20. listopadu 2014.
- [24] V. Konference episkopátu Latinské Ameriky a Karibiku, *Dokument z Aparecidy*, 86.
- [25] Filipínská biskupská konference, pastorační list *What is Happening to our Beatiful Land?*
- [26] Bolívijská biskupská konference, *Pastorační list o životním prostředí a lidském rozvoji v Bolívii* (2012), 7.
- [27] Německá biskupská konference, Komise pro sociální záležitosti, *Der klimawandel: Brennpunkt globaler, intergenerationeller und ökologischer Gerechtigkeit* (září 2006).
- [28] Papežská rada *Iustitia et Pax*, *Kompendium sociální nauky církve*, 483.
- [29] František, *Katecheze*, 5. června 2013.
- [30] Biskupové Patagonie.Camohue (Argentina), *Mensaje de Navidad*, (prosinec 2009), 2.
- [31] Konference biskupů USA, *Global Climate Change: A Plea for Dialogue, Prudence and the Common Good*, 15. června 2001
- [32] V. Konference episkopátů Latinské Ameriky a Karibiku, *Dokument z Aparecidy*, 471.
- [33] *Evangelii gaudium*, 56.
- [34] Jan Pavel II., *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 12.
- [35] Jan Pavel II., *Katecheze*, 17. leden 2001), 3.
- [36] Jan Pavel II., *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 15.

- [37] *Katechismus katolické církve*, 357.
- [38] Srov. *Angelus* v Osnabrücku při návštěvě postižených osob, 16. listopadu 1980.
- [39] Benedikt XVI., *Homilie při slavnostním zahájení Petrovské služby* (24. dubna 2005).
- [40] Srov. *Legenda Maiori*, VIII,1.
- [41] *Katechismus katolické církve*, 2416.
- [42] Německá biskupská konference, *Zukunft der Schöpfung – Zukunft der Menschheit. Erklärung der Deutschen Bischofskonferenz zu Fragen der Umwelt und der Energieversorgung (1980)*, II, 2.
- [43] *KKC*, 339.
- [44] *Hom. In Hexameron*,1,2,10.
- [45] *Božská komedie, Ráj*, Zpěv XXXIII, 145. vyd. SNKLU, Praha 1965.
- [46] Benedikt XVI., *Katecheze* 9. listopadu 2005.
- [47] Benedikt XVI., *Caritas in veritate*, 51.
- [48] Jan Pavel II., *Katecheze* 24. dubna 1991.
- [49] Katechismus učí, že Bůh chtěl stvořit svět, který je na cestě ke konečné dokonalosti, což implikuje výskyt nedokonalostí i fyzického zla – srov. *Katechismus katolické církve*, 310.
- [50] *Gaudium et spes*, 36.
- [51] Tomáš Akvinský, *Summa Theologie*, I.,q.104, art.1, ad4.
- [52] Tomáš Akvinský, *In octo libros Physicorum Aristotelis expositio*, lib. II, lectio 14.
- [53] Do této perspektivy spadá přínos P. Teilhard de Chardina; srov. Pavel VI., *Discorso in uno stabilimento chimico-farmaceutico* 24. února 1966; Jan Pavel II. *Lettera al reverendo P. George V. Coyne* 1. června 1988; Benedikt XVI., *Homilie při nešporách v Aostě* 24. července 2009.
- [54] Jan Pavel II., *Katecheze* 30. ledna 2002.
- [55] Kanadská biskupská konference, komise pro sociální záležitosti. Pastorační list *You Love All That Exists... All Things Are Yours, God, Lover of Life* 4. října 2003.
- [56] Japonská biskupská konference, *Reverence for Life. A Message for the Twenty-First Century* 1.leden 2001.
- [57] Jan Pavel II., *Katecheze* 26.ledna 2000, 5.
- [58] Jan Pavel II. *Katecheze* 2.srpna 2000, 3.
- [59] Paul Ricoeur, *Philosophie de la volonté. 2. Finitude et Culpabilité*, Paris 2009, 216.
- [60] *Summa Theologiae* I, q. 47, art. 1.
- [61] *Ibid.*
- [62] Srov. *Ibid.*, art.2, ad 1, art.3.
- [63] *KKC*, 340.
- [64] *Chvalozpěv stvoření*, Františkánské prameny, 263.
- [65] Brazilská biskupská konference, *A Igreja e a questão ecológica*, 1992, 53-54.
- [66] *Ibid.*, 61.
- [67] *Evangelii gaudium*, 215.
- [68] Srov. Benedikt XVI., *Caritas in veritate*, 14.

[69] *Katechismus katolické církve*, 2418.

[70] Dominikánská biskupská konference, *Sobre la relación del hombre con la naturaleza* 15. březen 1987.

[71] Jan Pavel II., *Laborem exercens*, 19.

[72] Jan Pavel II., *Centesimus annus*, 31.

[73] Jan Pavel II., *Sollicitudo rei socialis*, 33.

[74] Jan Pavel II., *Promluva k indiánům a vesničanům Mexika*, Cuilapán 29.ledna 1979,6.

[75] Jan Pavel II., *Homilie při mši pro zemědělce v Recife*, Brazílie 7.července 1980, 4.

[76] Jan Pavel II., *Poselství ke Světovému dni míru 1990*, 8.

[77] Paraguyaská biskupská konference, *El campesino paraguayo y la tierra* 12. června 1983, 2,4d.

[78] Novozélandská biskupská konference, *Statement on Environmental Issues*, Wellington 1. září 2006.

[79] Jan Pavel II., *Laborem exercens*, 27.

[80] Z tohoto důvodu mohl svatý Justin mluvit „semenech Slova“ ve světě: srov. *II Apologia* 8,1-2; 13,3-6).